

„АНТОЛОГИЯ БОЛГАРСКОЙ ПОЭЗИИ“

258

Гео Мисев. Том III

Книгата се открива с предговор от... Ст. Чилингиров – лошо предзнаменование; нищо добро не може да се очаква от една антология, която се препоръчва чрез името на... Ст. Чилингиров. И наистина, галматията е голяма – и като превод, и като избор, и като представа за българската поезия.

Антологията започва с П. Р. Славейков: „Не пей ми се“ (доста добре преведено и дори разхубавено) и „Кракра Пернишки“. Защо пък „Кракра Пернишки“, а не „Жестокостта ми се сломи“ или – ако е потребна поема в народен дух – „Изборът на Белоногата“? И защо, какво е потрябвал след това за илюстриране на българската поезия Райко Жинзифов с неговата „Кървава кошуля“? Па дори и Любен Каравелов с „Хубава си, моя горо“? Една антология на чужд език се прави не за изучаване на „родната литература“ в гимназиите, а за да се запознаят чужденците с най-хубавите плодове на нашата поезия. Но за жалост съставителят на антологията А. М. Федоров не е проявил достатъчно вкус, не е избрал най-хубавото в нашата поезия и сякаш е превеждал без цел и посока, ръководен от неизвестни и неразбираеми съображения. От Ботйова напр. е дадено: „Хаджи Димитър“ (твърде лошо). „Елегия“, „В механата“, „Обесването на Васил Левски“ и незначителното „Ней“. А за да се даде представа за поезията на Ботйова, трябваше да се даде непременно не „Ней“, а „Борба“, „Молитва“ и „До което първо либе“. А и това, което е дадено, е преведено така, че не се чувства онова, което ние чувстваме у Ботйова, у Ботйова на български. Напр. знаменитите стихове: „Тоз, който падне в бой за сво-

бога, той не умира“ – на руски звучат, и не казват нищо, ето как: „Кого на битву вела свобода, не умирает.“ Очевидно е, че това бледословие няма нищо общо с пророческата увереност на оригинала: „Тоз, който падне в бой за свобода“, а не „Тоз, когото е завела на бой свободата“... Това не е вече лична „волност“ на преводача, а обезличаване на оригинала. Също така избледнял в руския превод е и куплетът „Насмане вечер, месец изгрее...“

Сгустился вечер и месяц встанет.
Обсыпят звезды весь свод небесный,
Шумит дубрава и ветер тянет
Звучат (?) Балкани (?) гайдуцкой песней.

Особено последният стих. На руски той има смисъл: звучат Балканите (огласяни) от хайдушка песен – фразеология, в която няма нито следа от изразителната сила на оригинала: „Балкана пее хайдушка песен“ – *сам Балкана пее* (с шума на горите и тайнственения екот на долините си), а не е огласян от песен, пята от друго... Въпреки побългарения си руски език преводът стои километри далеч от оригинала.

Ние нямаме възможност да сравняваме всяко преведено стихотворение. Но общото впечатление от антологията не е благоприятно за преводача. Преди всичко: изборът. Вазов например е представен без нито едно парче от „Епопея на забравените“. Добре преведени от Вазова са „Звуци чудни до мен стигат“ и „Песен на синчеца“. Ст. Михайловски е представен с „Лама Сабахтани“ и две сантиментални блудкавости, които той подписваше едно време с „Драгостин Искров“; и нито следа от лютия сатирик Михайловски. Яворов след това: не са дадени най-силните работи из „Подир сенките на облаците“, като например: „Среднощен вихър“, „В часа на синята мъгла“, „Исти-

ната“, „Евреи“, „Маска“, „Тома“ и т.н. Дадено е едно само от тях („Душата ми заспива в скута на нощта – недейте я събужда...“), и то – непроситимо лошо. Другите („Обичам те“, „Сън“ и т.н.) не са избор за антология на чужд език. А „Хайдушките песни“ със своя побългарен руски език са просто чудовищни в превода на А. М. Фегоров.

Но оттук нататък почва вече галиматията в българската поезия. Като български поети пред погледа на чуждия читател се мъдрят: Елин Пелин и Александър Балабанов (ами защо няма и Александър Божинов? – и той е писал стихове); разбира се, и Ст. Чилингиров; и цялата фаланга от имена, които никои не смята за поети дори у нас, а камо ли пък руските читатели, които имат по-други понятия за поетическо творчество? Ето ги: Хр. Цанков-Дерижан, Ст. Дринов, Димитрий Бабеv, Ник. Ракитин, Ив. Грозев, Вен. Тин., Хр. Борина, на най-сетне и... Хр. Силянов! Антологията завършва с Йордан Стратиев и Й. Стубел. Чудесна картина на българската поезия. Министерството на просветата, което издава тази книга, заслужава пълна похвала. За жалост не са представени с нищо г-р К. Гълъбов, Ив. Карановски, Методи Вечеров, Р. С. Тошкин, Ст. Кр. Ватралски, Ив. Бунарджиев и др. видни наши поети.

Съвсем слабо са представени Траянов, Люгмил Стоянов, Николай Лилив. „Весло“ от Л. Ст. е преведено добре, но само с него и „Родина“ не се дава понятие за Л. Ст. Също и Ник. Лилив: нима „Към родината“, „Чертаят се сребърни линии“ и „Ничия Никоза“ са най-характерните стихотворения на Лилиева? Добре избрани са от Емануил п. Димитров „Есен“ и „Лаура“. За Димчо Дебелянов биха били достатъчни само „Черна песен“, „Миг“ и „Помниш ли“; останалите не са от най-добрите работи на поета.

Изобщо, антологията на А. М. Фегоров не дава

вярната картина на българската поезия. Но Министерството на нар. просвета не може да знае това. А фондът „Иван Вазов“ трябва да се използва; не само от български фондоядци, а и от белогвардейски поети, от които и Русия дори няма никаква „нужда, щом ги е изпъдила далеч от себе си – като напр. Балмонт, Бунин, С. Черни и др.т., най-малкият от които е г. А. М. Федоров.

Чудна земя е нашето любезно отечество България!

ШАХАТУНИ

262

Гео Мисев. Том III

Между многото руски артисти, които от 4–5 години минават през София, винаги с гръмката реклама на блестящи титли, двама досега – без реклама и без титли – налагат на паметта своето изкуство, част от наистина голямото руско изкуство: оперният певец *Тадеуш Орда*, който ни даде преди 2–3 години незабравим Мефистофел, Риголето, Онегин, и Шахатуни, който, от сцената на театър „Ренесанс“, ни ощастливява днес със своите гастроли. *Шахатуни* е от две години в България – една година във Варна, а през изтеклия сезон – в Русе. Най-сетне – в София.

Един забележителен артист: макар и в не особено възвишен репертоар („Самсон“ от Бернщайн и „Кин“ от Дюма), макар и посред един случайно събран и набързо подготвен ансамбъл, играта, която проявява той, изпъква с внушителния релеф на голямо изкуство. Голямо е изкуството на оня актьор, който не разбива гушата си във вихъра на своя темперамент (знаменития „темперамент“!), за да слуса зрителя с фойерверки от патос и пожари от преживяване (с натурални сълзи по бузите) – а оня, който („технически“, „занаятчийски“) ни дава ролята – с всичките ѝ психологични модуляции – формирана, изляна в хармоничните съотношения на глас и движение. Той ни дава строение, *композиция* от ония елементи, които съставят сценичното изкуство на актьора – глас и движение, звук и пластическа форма в движение. И такова изкуство има всички признаци на *композицията*: измерено, точно, завършено; *хармония*. И затова – изкуство.

Изкуството на Шахатуни.

Артистът излиза без риск на сцената, защото всичко в ролята, която има да играе, е подробно разработено и установено – разработено с тънко проникване и установено с вярно художническо чувство. Вярното художническо чувство на *марка* – главен фактор при всяка композиция – не оставя артиста Шахатуни да дебордира в разточителство на температура, средства и ефекти; напротив, той дири да постигне желаните ефекти с *минимум* средства, един момент на буря в гушата (в „Самсон“, края на I г.) Шахатуни предава не с викове, гърчения и буйни жестукулации, а с едно твърдо опване на цялото тяло, напрегнато и неподвижно, което артистът издържа няколко минути наред – без глас, без дума – до самото спущане на завесата. Във II г. на „Самсон“ – една забележителна пауза (соло) от 11 минути, която артистът запълва с мимическа игра, но така, че през всичкото време публиката остава прикована, без дъх. Не по-малко майсторство проявява Шахатуни и в паузите между репликите. Фразата получава художествено значение не чрез лековерно-патетичен напев, а – чрез спокойното равновесие на гласа (обикновено – равен тон), който получава своето движение и разнообразие от разнообразието на степен и темпо. Така цялата игра на Шахатуни се развива по линията на *простотата* – идеал в творчеството на актьора. Не като постигане на „естественост“, а – като освобождаване от безбройните натуралистични подробности на естествеността, като съгъстяване, *синтез*, опростяване до характерните линии на искания образ.

В художествената простота, в творчеството с минимум средства се съдържа майсторството на големия артист. Шахатуни не отстъпва от това просто формиране на фразата (чрез равен тон, необходимо темпо и отмерено акцентуиране) и в моментите на повишен драматизъм: достатъчно е само усилва-

нето на гласа и (напр. при полудяването на Кин) бързото, конвулсивно и равномерно треперене на цялото тяло, за да се доведе гаден афект до пароксизъм. А това е вече стилизиране, което възвежда играта на Шахатуни до *стил*.

За да резюмирам – ще повърна погледа на читателя към подчертаните дотук думи: – композиция – мярка – минимум средства – простота – синтез – стил.

Играта на Шахатуни напомня твърде много тази на Кр. Сарафов – най-добрия между всички български актьори, който, далеч от фалшивия патос на стария театър, постига в най-добрите свои роли високия идеал на художествената простота. Шахатуни напомня и не един от първите европейски артисти гнес – напр. един Басерман. Защото неговото изкуство притежава характерните черти тъкмо на съвършеното сценично изкуство – така, както модерният вкус разбира сценичното изкуство. Един артист, който не би бил малък на коя да е европейска сцена.

Гео Милаев

Р. С. Знаменателно е присъствието в София на един голям артист като Шахатуни – тъкмо сега, когато Народният театър, под опека на човеци като Вл. Василев и „режисьора“ Осипов – стои на гръното на своя залез и убива всяка следа от театрален вкус с постановки като тая на „Макбет“ и някаква си „Шоколатиерка“... Но което е още по-знаменателно: гнешното управление на Народния театър, прочуто с големия си интерес към всички театрални прояви, не си направи дори труда да посети спектаклите на Шахатуни.

Септемврийската буря разтърси из основи целия народ. И още по-ясно зебна разцеплението между низши и висши слоеве, между творящи с труд и използващи плодовете на тоя труд, между мнозинство и малцинство, между милиони и единици, между народ и антинарод. Още по-ясно се очертаха двата фронта на социалната неправда: „избраните“ единици, скрити в крепостта на властта и наследствените социални привилегии, и народът, масата на човечеството, милионите, които обсаждат тая крепост. Обсадата следва. Борбата се изостря. Крепостта на властта и привилегиите силно огън и смърт над народа. Но обсадата следва.

Часът е решителен за всички. Със или против народа. И преди всичко: интелигенцията; студентството главно. Два вида интелигенция: прогресивна (мнозинството) – мястото ѝ е при народа, – и синовите на търговци, индустриалци и банкери (малцинството) – мястото ѝ е при „избраните“, чистоплътни и чистокръвни единици.

Раздвоението е неизбежно. И студентството го преживява. Тук, в София, то бе провокирано с националистически гърмежи, бе разгонвано от полицията, взе инициативата за помощните комитети. В чужбина, в Германия, то излезе с открито възмущение от септемврийската Вартоломеева нощ, бе таксувано от тук като „враг на България“¹, раздвижи се готолкова, че старото студентско г-во в Германия се раз-

¹ Тази правителствена фраза бе употребена и от Людмил Стоянов в неговия фамозен отказ от разказа му „Милосърдието на Марса“, разказ, който „използували враговете на България“... Л. Ст. бе честен да се откаже от честта на *набеден* герой: разказът му бил писан *преди* септември...

къса на две – от него трябваше да отпадат благочинните синове на търговците, индустриалците и bankerите – и днес съществуват нови гружества на „народното студентство в чужбина“ (нарстуду), обединени в един общ Съюз на народното студентство. Списанието „Нарстуд“ е орган на тоя съюз – редактирано на български и немски. № 1–2 на списанието се откриват с един позив: *Напред, народно студентство в странство и България!* – който се явява като манифест и програма на днешната съзнателна и прогресивна българска интелегенция. Така студентството се намесва в борбите на живота с желание да изиграе оная роля, която играеше през XIX в. и почти до 1917 г. руското студентство и изобщо руската интелегенция. Нарстудите не искат да бъдат неутрални академически гружества, а организации с мироглед и непосредно отношение към актуалния (политически и социален) живот. В първата статия манифест в сп. „Нарстуд“ студентството заявява: „Интелегенцията? – Мина престолното време. „Златна младеж“ ли? – Не, това е умиращо ехо. Сега „желязна младеж“: такова е времето. Днес знанието не е повече апашки ключ, който отваря всички врати към богатство и слава. Над днешната интелегенция са разперени черни криле: на безработица, на мизерия, на болест, на гладна смърт. Днес земята е препълнена с хамсуновски глад. И особено България. И там: иго и мизерията на народа – иго и мизерия на интелегента. Обща съдба, не както преди. И народният устрем увлича в своите мозъци вълни всичко, което споделя неговата съдба – да, и интелегенцията. И когато народът твори нови материални и духовни ценности, интелегенцията не може да остане назад, без да рискува собственото си съществуване. Борбите на народа – борби на интелегенцията. Бъдещето на народа – бъдеще на интелегенцията. Да гравим това бъдеще. Ето из този път върви народно-

то студентство: из необятния път на милионния народ. Затова се и нарича *народна* интелигенция. И ние отправяме апел към българското студентство в чужбина и в България: нека всички бъдем *народна* интелигенция, нека всички си подадем братска ръка – отблизо и далеч, – нека всички бъдем сплотени в една воля – волята на творящите маси!“

Това *народничество*, като явна консеквенция от онова, което преживяхме през септември, обзема почти цялата интелигенция и, разбира се, на първо място студентството. Колкото повече расте правителствената реакция, толкова повече позиции против себе си печели тя. Само съвсем заслепени и долно карьеристични елементи остават чужди на всеобщото и всенародно възмущение – възмущение и борба, макар глуха и загавена, против черните сили на преbledнялата от кошмари реакция. Защото: „Септември беше великата епоха на пробуждането на българския народ; пред нас стои разтворен наченатият път. Септември е един символ; той означава пълното разцепление в българския дух. Срещу властниците професори, карьеристичната интелигенция и разните политикани застава родената из народа интелигенция. Духът става народен дух, става дух на бъдещето. За терора сега е по-лесно – и по-тежко: защото туй, що не гасне, продължава да живее, да расте, да крепне: народът.“ (Из немската редакция на уводната статия манифест.)

Народното студентство застава в редовете на народната борба, то е борческо – борчески е и духът на списанието „Нарстуг“. Но самото списание по отношение на списването и редактирането си има своите дефекти: главно – липсва разнообразие и художествена сила в печатаните работи, липсва и необходимият широк критичен отглед. Печатаните стихове са без художествена стойност. Разказът „Нощно бдениe“ (мотив: септемврийският поп Андрей от Медковец)

е разговор, но не и разказ. Повърхностна е бележката за немската революционна художница Кете Колвиц — много по-интересни сами по себе си са репродуцираните две нейни рисунки из цикъла „Селско въстание“. Интересни са и двете рисунки на българския художник от Париж към разказа „Нощно бдение“. Интересна като биографичен анализ е статията на В. Македонски за Ъптон Синклер. И най-вече: „България — Anno Domini 1923“ от Ив. Перфанов. Полуразказ, полугротеска, полупоема в проза, полуфейлетон, тази работа на Перфанов е опит да се даде в художествена форма всичката нехудожественост на септември — Anno Domini 1923. Действителността, мощта и страшна, е дадена като цirkов фарс, разиграван от трима въжеизрачи: професора, генерала и „почтения гъражданин“.

За немския отгел: ако списанието попада и в ръцете на немци, добре е да се увеличи броят на преводите, като се дадат в превод разни литературни произведения, публикувани вече тук, в България (стихове, разкази, мисли — обаче: кратки, та повече). Ако ли списанието няма немски читатели, по-добре е немският отгел съвсем да се изхвърли.

Печатани вече (съвременни) произведения, с които да се запознаят чужденците, а не немски превод на оригиналните нови статии, които се печатат в „Нарстуг“; напр. статията за Кете Колвиц не е интересна за немците.

Нека се надяваме, че в по-нататъшните броеве на „Нарстуг“ ще бъдат преодолени всички редакционни трудности, ще бъдат отстранени всички дефекти — за да се получи едно смело и бойко задгранично издание, което да отразява пулса на днешния български живот и при това — свободно от свободата на печата — може би в цялата негова пълнота, по-добре, отколкото това е възможно тук, в България, при днешните изключителни условия.

ГИМНАСТИКА ЗА РАЗУМА

(EXERCITIUM DE INTELEKTU)

от МИХАИЛ ПОПОВ

Книга, писана преди 20 г., авторът ѝ отдавна покойник, още преди 17 години. На никого неизвестен човек, с твърде интересна биография, която ни се съобщава в предговора: бил учител, свършил семинария, университет, после бил ваксаджия – и през всичкото време мислител; един от плодовете на неговите размишления е настоящата книга, която вижда бял свят едва днес. Книгата е интересна именно като плод на самородна *народна* мисъл – мисъл на един непознат и забравен човек от народа, който се мъчи по собствен път да си създаде вярната картина на света, такъв, какъвто съществува той днес.

Нужна е малко гимнастика на позитивния разум, отложил настрана всички принадлежни понятия, методи и предразсъдъци, за да се види „*Лицето на опако*“, както е озаглавена първата част на книгата. Т.е. да се види всичкият фалш, насилническо лицемерие и егоистично-грабителско (умишлено) заблуждение, върху което се крепи целият днешен строй, цялата днешна така наречена „цивилизация“ на света. Авторът има за цел да демаскира всички институти на днешния строй: държава, милитаризъм, училище, религия, съдилище – като лицемерни уреди на човешкото поробване. И той прави това с твърде прости примери и алегории – дори наивни алегории, и с един за всекиго лесноразбираем, но логично убедителен език. Почти в стила на Толстой. Изобщо цялата мисъл на Михаил Попов стои в близка прилика и сродство с мирозрението на Толстой – без да загубва своята българска самобитност. И като Толстой, в своите крайни изводи, Попов поставя като идеал учението на Исуса.

„Гимнастика за Разума“ третира – по свой начин – стари истини, твърде стари, толкова стари, че чудно става човеку, когато чете тая книга, как все още, и днес, може да има мислеци хора, които да не виждат „лицето на opakото“ – да не виждат явното лицемерие на целия днешен строй, построен и нагостен само за полза на няколко хищници, полза, добивана чрез поробването (материално и духовно) на цялото човечество.

МАКСИМ ГОРКИ ЗА ЛЕНИН – СПОМЕНИ

Максим Горки, писателят, който не лъже – със свойствената нему искреност предава в тази малка брошура (статия, печатана в английския вестник „Daily Herald“) своите лични спомени за Ленина. Срещи, разговори, впечатления, предадени откъслечно и без ред – никакви крупни факти от живота на Ленин, напротив – съвсем дребни и обикновени, но тъкмо такива, в които се разкриват истинските черти на неговата личност. Спомените на Горки са спомени не на политик, а на писател, който наблюдава всичко по своему, по писателски. И затова ни разправя напр. как Ленин лови риба, за да ни опише неговия смях – да, смях, нещо повече – чист, детински смях. „Удивително привлекателен бе неговият смях, сърдечният смях на човек, който, макар и да знае добре грубостта на човешката глупост и акробатските превръщания на разума, можеше в същото време да се възхищава и от детската искреност на хората с проста душа.“ „Един стар италиански рибар – продължава Горки – каза за него: „Само честният човек може да се смее така.“

Разкривайки интимните черти в характера на Ленин, Горки ни дава възможност да разберем магията, която му бе спечелила сърцата на работниците. И той ни предава мнения и впечатления на работници. Един казва: „Плеханов – да, Плеханов е наш учител, наш господар; Ленин, е наш другар.“ Друг: „Той е като нас; човек, който знае какво иска.“ Трети: „Може би работниците тук, в Европа, да имат и друг човек, способен като този, Бебел или някой друг, но аз не вярвам да имат някой толкова мил.“ Четвърти:

„Простотата. Той е прост като истината.“ Най-сетне Горки ни предава още един спомен: един ген в селото Горки Ленин стои между купчина деца и ги милва; като същински Исус. „Той милваше децата с голяма предпазливост, докосвайки ги с меки, нежни ръце.“

Всичко това, разбира се, за клеветническите уши на буржоазната преса ще звучи като пресилена лъжа: Ленин, „тиранинът“, „чудовището“, това „изчадие на ада“ и – нежност, детски смях, простота!

Невероятно за ония, които от пет години се нагребват в измислици „за большевишкия рай“... Но ние нямаме никакъв повод да се съмняваме в истинността на това, което ни казва Горки, още повече че сам той ни изповядва за себе, че е „твърде съмнителен марксист“, т.е. никакъв болшевик. И тъкмо за тия съмняващи се клеветници Горки бележи: „Не е ли неуместно и отвратително лицемерието от страна на „моралистите“ да говорят за кръвожадността на руската революция след 4-годишното позорно европейско клане, през време на което те не само нямаха състрадание към милионите изтребени хора, но се мъчеха всякак да издържат тази отвратителна война до „крайна победа“? Не политика Ленин, а човека Ленин – „този велик, този истински човек“ – ни рисува Горки в своите спомени: човек на самоотречението: герой, почти лишен от външен блясък; искрено вярващ, че е възможна справедливост на земята; пожертвал всичките радости на този свят пред тежката задача да добие щастие за всички хора; абсолютно непретенциозен; неговата загриженост за другите достига до степенята на нежност, достъпна само за жените; с дълбока, радостна любов (почти гордост) към своя народ; с чувство на неизчерпаема, непримирума ненавист към всяко нещастие – пламтяща вяра, че това нещастие не е необходим елемент в живота: Ленин, железният човек, човек на *войнстващия оптици*

зъм, човек на смелия ентузиазъм, пълен с детска веселост – „това голямо дете на един прокълнат свят, този блестящ човек, който трябваше да се направи жертва на ненавистта и враждата заради каузата на любовта и красотата“.

Твърде светъл и твърде грандиозен е образът на Ленин, така както ни го рисуват искрените спомени на Максим Горки, и ние сме готови да се съгласим, че Ленин е наистина „един от онези чутовни мъже в руската история, хора на волята и на гения, каквито бяха преди него Петър Велики и Толстой. Аз мисля – добавя Горки, – че такива хора са възможни само в Русия.“

„Той обичаше човешките същества – казва Горки накрая, – обичаше ги със себеотрицание. Той беше истински русин. Той обичаше руския работник посвоему; но хубаво. Николай Ленин пробуди Русия, тя не ще заспи наново; Николай Ленин, този велик, този истински човек, е мъртъв. Но тъмната черта на смъртта само показва по-остро неговото значение в очите на света – неговото значение като водител на работния народ. И ако облакът от ненавист, заобикалящ неговото име, облакът от лъжи и клевети бъде още по-гъст, отколкото е – нищо не значи! – няма сили, които биха могли да угасят факела, вдигнат от Ленин в мрака на влудения свят. И няма човек, който да е заслужил повече вечен спомен. Николай Ленин е мъртъв. Но наследниците на неговата мъдрост и воля са още живи. Най-накрай честността и истината, създадени от човека, побеждават. Всичко отстъпва пред тези качества, които правят Човека.“

ПОЛИЦЕЙСКА КРИТИКА

(ПО СЛУЧАЙ КОНФИСКУВАНЕТО НА ПЛАМЪК)

274

Гео. Милаев. Том III

Читателите знаят факта: няколко гена след излизането на 6 кн. от гразоначалството се дава заповед по всички софийски участъци да се конфискува от всички будки и книжарници 6 кн. на „Пламък“. Същевременно един полицейски пост е поставен в администрацията на списанието. Седи няколко часа, стражари с кола откарват в IV пол. участък всички налични в администрацията книги от списанието и от библиотека „Пламък“. Никакво писмо. Никакви обяснения. По чия заповед? По каква причина? Това не ни се казва нито в гразоначалството, нито в Общ. безопасност. Списанието е конфискувано и в провинцията. Може би като резултат от нашия протест до прокурора след две-три недели ни се повърнаха от участъка книгите от библиотеката и от списанието — 1 до 5, — като остана конфискувана само 6 кн.

Това е фактът. Той не ни учудва. Той е само симптоматичен за времето, в което живеем — време на изключителни закони и изключителна реакция. Забранено е —

да се говори
да се мисли
да се пише
да се чете, а най-сетне и
да се живее.

.....

И хладнокръвно се посяга върху човешкия живот. Нямам право да живеят ония, които говорят не това, което говори напр. г. генерал Русев; или ония, които мислят не така, както мисли напр. г. министър-председателят; или ония, които пишат не така, как-

то пише напр. г. проф. Н. Милев; и ония най-сетне, които четат и нещо друго освен в. „Свободна реч“, „Демократически сговор“, „Слово“, „Мир“ и сп. „Златотороз“... Черното слънце на 9 юни, което изгря в името на разни хубави работи, като свободата, конституцията, потъпканите граждански права, социалната правда, културата и народното преуспяване, припече твърде силно над главата на народа. В името на „мира и тишината“ правителството обяви за недопустими в политическия живот средствата на насилено – и инсценира масовото септемврийско клане; обяви след това за допустима само „борбата на идеите“ – и създаде закон за преследване на „идеите“, закон, който забранява всяко мислене – фамозния Закон за защита на... (какъв цинизъм!) на държавата! Правителството иска народът *да не мисли*, защото такава е понятието за народ у днешните висококултурни управители на България: народ значи стаго, което не мисли – зарад него мислят неговите управители. „Началство лучше знает!“ – тоя фелдфебелски принцип от средата на XVIII век извиква днес смях. Ний не вярваме, че „началството“, нито пък градоначалството знае всичко най-добре и че може да изрича критическа присъда над литературни произведения. Ний не признаваме нито дори възможността да съществува полицейска критика. И не само ний, не само „Пламък“, но целият български народ не признава правото на началството „всичко да знае“. *Народът мисли!* Въпреки пламенното желание на тоя или оня *да не мисли*. И това е великият момент, на който сме съвременници: *пробуждането на народа*, неговата еволюция от „стаго“ *до народ*. Глупци! Още не са измислени средства, с които да може да се унищожи народ. Още по-малко народ, който мисли. Още по-малко днес, когато всички народи в света узряват да бъдат сами господари на съдбата си, без да я поверяват в ръцете

на други – „избрани“ или натрапили се чрез насилие – господари. Това е дълбокият смисъл на колосалната криза, която преживява днешният свят. Слепец, който не вижда това; джаз пò слепец всеки авантюрист, въобразяващ си, че може да наложи своята воля на един народ, който започва да мисли. Мисълта не търпи господари, а още по-малко тиранни. Знаменити тиранни на миналото – князе, херцози, дукове, царе – въпреки всичката своя свирепост, във времена, когато народът е бил още „стаго“, не са успявали да загушат безшумната, но огромна вълна на недоволството около себе си – и краят им е бил печален. Още по-малко е възможно това днес, когато отделната личност умира, обсадена в крепост без провизици...

Конфискува се 6 книжка на „Пламяк“. Може да се конфискува и настоящата книга. Може „Пламяк“ да бъде спрян. Може да не съществува списание „Пламяк“. Но няма в света пожарна команда, която да може да угаси пламяка на мисълта.

Ний не протестираме против конфискуването на „Пламяк“. Ний мълчим. („Мълчанието е убежище на мисълта.“) Днешната *литературна* реакция казва на читателите абонати своя необходим императив:

„Мислеше и четеше тайно!“

Така зрее *литературната... „конспирация“*. Но ний няма да се съгласим с присъдата на полицейската критика, която ни кара да пишем това, което нито мислим, нито чувстваме; да пишем, че народът е щастлив, когато лежи повален в кърви, да пеем за аромата на розите и за песните на птичките, когато го нас долита само вонята на гниеци полузаровени трупове, писъци на гладни деца и майки в черно...

Защото:

Ний знаем, че само възторзите и болките на народа са истинска кърма на отделния човек и неговия дух; и затова – презираме идеалите на шепя охолни-

ци, които се чудят как да запълнят празнотата си, как да пропилят излишното си време от 24 часа всекидневно.

И ний ще повторим това, което заявихме като credo още в 1 книжка на „Пламяк“:

Ще *останем там, дето е народът!* За да останем верни на мисълта и съвестта си. И да останем истински *родолюбци*, а не „родолюбци“ като ония алчни мартюфи, които с разпалени жестове призовават всеки час образа на България, а в мрака на нощта клаха и колят българския народ.

ДЪРЖАВА И ЦЪРКВА

278

Гео. Мишев. Том III

Известно е каква роля играеше църквата в националните борби преди Освобождението. Тогава от църквата бе създаден един не религиозен, а просто *църковен въпрос*. Църковният въпрос беше националистическа борба против Гръцката патриаршия. Той беше, така да се каже, една патриотическа акция на благородното съсловие в България – на чорбаджиите и чорбаджийските синове. „Родолубците“ от по-тежко, благородно-чорбаджийско коляно – съобразно с класовата си психология (зависеща от икономическия им рахатлък – диреха освобождението на „народа си“ по легални пътища: чрез просвета, чрез училища и църкви, докато в същото време широките (бедните) народни слоеве, народните маси, из дълбочината на своето окаяно положение (и политическо, и икономическо) се стремяха по други пътища към свободата – по пътищата на прямата революционна акция, по пътищата на Централния революционен комитет в Букурещ (Раковски, Каравелов, Ботев) и местните комитети, с които Левски осея цялата страна. Още тук се разкрива съвсем ясно класовото разцепление в средата на българския народ: народ и чорбаджии. Два отделни свята, враждебни един на друг: Цариград и Букурещ; и – в своите политически прояви – визиращи две различни тенденции; Цариград – просвета, Букурещ – свобода; два различни метода на действие: молба пред властта и въоръжена революция против властта; Цариград е благочинно легален, Букурещ – смело нелегален; два пътя: пътя на екзарха и пътя на Караджата.

Свободата не ще екзарх,
иска Караджата...

– пише Любен Каравелов. Но дори и в борбата си за просвета (ако приемем, че просветата има нещо общо с църквата) хората на църковния въпрос – чорбаджиите и хаджиите в Цариград – проявиха своето „родолюбие“ в духа на своята класова психология: с голяма доза подлост, страхливост и безхарактерност. Един от малкото „народни синове“, близки до църковния въпрос на господата чорбаджиите и хаджиите – дядо Славейков, – намира в техните деяния госта „трески за дялане“ и в първата годишнина на своя сатирически вестник *Гайда* ни дава госта материал за характеризиране „родолюбие“ на цариградските родолюбци.¹ Църковният въпрос завърши с учредяването на Българска екзархия, делото на букурещката емиграция и вътрешните местни комитети завърши с панагюрското въстание и смъртта на Ботйова.

¹ *Гайда*, сатирически вестник за свѣстяваніе на българитѣ. Издава се сѣки 15 гена. Цариградъ, 15 юнія 1863 г., брои 1 и т.н. до бр. 24–15 юнія 1864). Тази литературна рядкост, за която не съобщава нищо дори и Ал. Теодоров-Балан в своя „Български книгопис за 100 години“, ни предостави на наше разположение д-р Ив. Г. Клинчаров от своята частна библиотека. Балан отбелязва само: „Гайда, год. I, бр. 1 (?–1863) – бр.; от бр. 16 съчинител и издател П. Р. Славейков.“ (Не е вярно: името на П. Р. Славейков се явява върху корицата още на бр. 8 от 21 септември 1863.) Що се отнася изобщо до класовата психология на цариградските родолюбци, характерна е следната епиграма-акростих (в бр. 12 на „Гайда“):

НАПЕВ, КОМУТО СЯ ПАДА

— ебе днес Гайдата ще възней
○ гайдуничен до небеса вик,
Ѣ ез да я ѿ грижа, че ти ся смей
⋈ в'очите, че си клеветник,
Ѣ учило ѿ гласи: „нали си ти,
⋈ рѣсно и подло що ми летиш
⋈ сензурно поле, с клевети
Ѣ ажни, Гайдата да удушиш.“

Екзархията прояви себе си след Освобождението на България, след Берлинския конгрес, когато в нейни ръце остана попечителството над оставената под турска власт „неделима част от българското племе“ – македонците. Историята тепърва ще има да установи връзката между дългогодишната дейност на Екзархията в Македония и делото на македонските революционери, да установи ролята на Екзархията в македонското освободително дело. Във всеки случай – роля отрицателна. Цялата училищно-националистическа дейност на Екзархията в Македония имаше за единствена цел *събуждането, опазването и изострянето на българско-национално съзнание у македонците*. Така и дейността на всички македонски революционери (1895, 1903, та до последно време) беше сложена изцяло върху националистическа основа. Но цялата тази дългогодишна политика на националистическа настървеност не даде никакви резултати освен едно кърваво въстание, последвано от някакви фалшиви реформи, и двукратната подялба на Македония... Защото шансовете бяха илюзорни: нито от частичните четнически сражения, нито от имагинерната намеса на великите сили трябва да се очаква освобождението на Македония. Днес е твърде късно за борби върху национална база. Пред националните борби днес стоят други – по-насъщни: борбите между класово-икономическите интереси. Великата френска революция пробуди националното съзнание у разните поробени народи в Европа (гърци, сърби, българи, румъни, чехи, хървати, поляци, унгарци, белгийци, италианци и др.) и предизвика тяхната борба за национална свобода, обединение или поне автономия. Но Великата френска революция извърши и друго: тя взе социалната власт от ръцете на старата феодална аристокрация и я предаде в ръцете на възходящото трето съсловие – буржоазията. Възходът на буржоазията се обуславяше от

бързата еволюция на техниката. Но това обуславяше в същото време и израстването на един нов, огромен (по численост и по значение) фактор в социалния живот на Европа: *работническата класа* – класата на новите роби, робите на капитала, много по-многочислени днес, отколкото национално поробени. Така политическата карта на Европа стана преди всичко социално-икономическа карта; така политиката изобщо стана преди всичко социално-икономическа. Твърде скоро, в няколко десетилетия, националните интереси отстъпиха мястото на икономическите интереси, националните борби – на икономическите борби. Политическите единици днес, държавите, и главно: така наречените велики сили, не са нищо друго освен органи на икономическите интереси. А от тях зависи всяка политическа проява: също така и националното освобождение или обединение на един народ. Затова не чрез националистическа борба е възможно днес освобождението на един народ. Епохата на националистическите борби завърши още в средата на XIX в., когато започва стремителният възход на модерната индустрия, а заедно с това – и засилването властта на капитала, т.е. изострянето на борбата между труда и капитала, която е днес ядрото на всички политически и национални проблеми. Заг всяка политическа проблема стои днешната буржоазно-империалистическа алчност; всяко национално освобождение зависи от класово-икономическите интереси на близки и далечни държави. Национално чувство, патриотизъм, любов към родината, вяра в „народния идеал“, етнически граници, историческо минало и т.н. – това са днес обезценени акции, които не се котират на днешната политико-социална борса; това са халосни патрони, с които не може да се улови желаната птица на свободата.

А тъкмо в този закъснел път насочваше Екзархи-

ята македонското освободително движение – път, из който се дадоха толкова много жертви, обаче без да се достигне желаният резултат. И не можеше да бъде иначе: „Свободата не ще екзарх!“

Колкото за работата на Екзархията тук, в България – тя се прекъсва след Освобождението. Налице излизат нови, чисто политически сили, т.е. пак старите църковни дейци: Цанков, Балабанов, Бурмов и пр., които виждат нови задачи пред себе си – задачите на властта. В България остава Св. синод като чисто църковна власт! Църковният въпрос преди Освобождението беше политически въпрос. След Освобождението църквата си остана само църква – със своите попове, клисарци, камбани, литургии, тропари, обреди и пр. Но, разбира се, като институт с известно вмешателство в обществения живот, църквата си има отношение към факторите на моя живот – на първо място: държавата. Какви са отношенията на църквата към държавата, към властта, това може да се види от неотдавна излязлата книга на видинския митрополит Неофит:

Видинска епархия, историческо тинало и съвременното ѝ състояние. София, 1924, 152 стр., цена 30 лв. Неофит е един от интеллигентните владици, един от писателстващите владици у нас, автор на няколко религиозни книги, бивш ректор на Соф. семинария и зам.-председател на Св. синод. Видинската епархия не ни интересува, но интересуват ни схващанията на г. г. Неофит, изразени в неговата книга.

В рег глави той засяга много от болните въпроси на нашата съвременност, като напр. главите: народно организиране; народният идеал; мобилизация и война; църквата и войните; политическите партии; партиите на блока и националлибералите; партиите на социалисти и комунисти; партията на Демокр. съговор; метежът на комунистите; жертви на комунар-

ския метеж: духовници, жертва на комунизма, и др.

Като добър и ревностен пастир, който се грижи за „богохранимата си Видинска епархия“, митрополит Неофит взема предвид всички значителни обществени явления, които досягат „епархийското паство“, resp. и „паствата“ в цяла България. На първо място: войните, които преживяхме. Митрополит Неофит се старае да бъде искрен в разказа си. Той не скрива, че „не един път чул да се обвиняват църквата и нейните представители във военолюбие; че църквата уж благословила тая война“... Обаче – заявява митр. Неофит – „никога не се е казвало по-голяма неистина от тая“. Но аргументите, с които Неофит уж оборва тази „неистина“, са твърде несъстоятелни. „Блаженопочиналият екзарх Йосиф тогава си позволи да гаде един съвет против *войната*. Никои не го послуша.“ Това, за което загатва Неофит – доколкото си спомняме, – беше една русофилска диверсия: да не отивал българският народ против своята „православна освободителка – Русия“. Но издигна ли църквата глас против *войната*? – Не. И доколкото намира у себе си искреност и съвестност, митр. Неофит не затваря ушите си пред това, което казват „обвинителите на църквата“: „вие, духовниците, бяхте за войната; вие отидохте с полковете; насърчавахте ги да проливат кръв, учихте ги да убиват своите братя. Това опетнява църквата, която е проповедница на мира и любовта; Христос забранява войната...“ И Неофит отговаря на тия обвинения: „Вярно е, че братоубийството и кръвопролитиеето се осъжда от Христа Господа. Също това прави и църквата (?). Но биваше ли свещеникът да изостави на произвола своите духовни чада, събрани по силата на един държавен закон, под знамето на земното отечество? Биваше ли да ги лиши от утеха при най-тежките условия в техния живот, каквито създава войната. Можеше ли той да ги изостави да стра-

дат и *утират без изповед и свето причастие (!)*, когато те искам (?) от него тая *последна духовна утеха?*“ Това оправдание на църквата е едно жестоко самообвинение. Свещеникът (църквата) – иска да каже митр. Неофит – има своето призвание във време на война; и какво е то? – Да гадне на войника обредната „изповед и свето причастие“ преди смъртта му, да не го остави да умре *без причастие...* че в такъв случай душата му ще иде в пъкъла... Свещеникът намира своето призвание във време на война: да облекчава страданията на войника със своята „утеха“, да довършва неговата мизерна смърт със своето „свето причастие“. Свещеникът се явява като *сътрудник* на ония палачи, които инсценират масовото убийство на народа чрез война – война в името на алчни апетити, дегизирани с блестящи фрази за „народен идеал“, „отечество“ и прочее.

Първи белег на отношенията между църквата и държавата: *църквата сътрудници на държавата* в нейните земни, светски, нещо повече – нехристиянски дела. И сам митр. Неофит, въпреки следващите понататък софизми около „евангелските принципи“, признава, някак си неволно, фактическото положение на нещата, което в първата си част е фикция, във втората – действителност: „Духовниците са се молили и *ще се толят* за здравето на войниците (фикция) и за тяхната *победа над врага!*“ Следващото понататък: че „църквата (все пак) не е благославяла войната и по принцип (!) не желае да има война“ – е само софизъм. Защото – при всяко богослужение попът произнася молитствени ектеници за „павшим на поле брани“ и „многая лета“ за върховния вожд на армията – „благовернаго и христорлюбиваго царя нашего“ – „и да разточатся враги его!“

Българската православна църква – и изобщо всяка църква – не е нищо друго освен един спомошен институт на държавата, зависим от държавата. И та-

ка е, защото туй, което се нарича християнска църква, не е нищо друго освен сбор от изопачаванията на Христовото учение начело с езическите мъдрости на първия изопачител на християнството – апостол Павел, – който казва на нищите духом, че „*всяка власт е от бога!*“ С други думи, както казва Ботев: „Бой се от бога, почитай царя.“ И върху тази основа е сложена днес църквата като държавно-обществен институт. Този двоен принцип на църквата: „Бой се от бога, почитай царя“ – принася двойна услуга на държавата: от една страна – със страха от бога, който бил начало на всяка премъдрост, умът на народа се насочва в областите на религиозните утопии и се откъсва от всяка реална инициатива в живота; от друга страна – с проповедта за почит към царя се култивира раболепна рая от добри, покорни граждани – изобщо, смиреномудри хорица, които оставят бога спокойно да бозува и властта спокойно да властва. Хора, които да не виждат *никакви пробаети* в своето настоящо и бъдещо съществуване. А *такива* хора са нужни на държавата.

С този принцип на страх от бога и почит към царя се освещава тиранията над човека. Защото неговата философска предпоставка е липсата на вяра в човека. „Човекът си е лош от памтивека“ – гласи тази философска предпоставка, както я формулира Свещеникът в Толеровата грама „Маса-Човек“. В тази грама, в гениално написаната кратка сцена между героинята и Свещеника (символ на църквата), са определени съвършено точно отношенията на църквата към държавата. Свещеникът идва в килията на жената революционерка преди разстрелването ѝ с думите (цитирани по-горе) на видинския митрополит Неофит: „Аз идвам и нося последна утеха.“ „По чия поръка?“ „На държавните власти.“ И продължава:

„Бог ще прости и тебе. Знам това. Ти вярваше

в мечтата си: човекът е добър, и разсяваше безименна вражда против свещената гържава и свещения порядък. Човекът си е лош от памтивека.“ — Не, „човекът иска да бъде добър“, възразява жената революционерка. Но църквата не вярва в това:

„Лъжа на чезнещите времена... Повярвай, гъще: той дори не иска да бъде добър.“ Но вярата в човека вика фанатически: „Той иска да бъде добър! Дори и когато прави зло, той го скрива зад маската все на добро.“ Свещеникът: „Народи процъфтяват, народи преминават — земята никога не е видяла рай.“ И никога няма да види! Това е жестоката присъда на църквата. Лош е човекът по природа и никога няма да бъде добър; никога не е имало щастие на земята — и няма да има; и щетни утопии са всички стремежи за пресътворяване на света, за изменение на световния рег; грешен е светът — тъмна юдол на страдания... Така е писано и така ще бъде. „Човечеството е безпомощно.“ Какво остава? „У бога само е спасението.“ Затова вий, благочестиви християни, оставете тоя свят, той е царство на сатаната, оставете го такъв, какъвто си е; отвърнете очи от земното и обърнете ги нагоре към бога.

Това е всичката религиозна философия и житейска мъдрост на църквата. Светът е обречен жертва на злото — всегда, нине и присно и во веки веков... Вечно ще трае тиранията над човека — тиранията на „избраните“ над нищите духом широки човешки маси. Вечно ще има септемврийски кланета. Вечно ще има терор, арести и убийства. Оставете прочее всяка надежда. „У бога само е спасението.“

„Ecrasez l'infâme!“ — бе извикал Волтер още преди век и половина.

Същият суеверен морал е проведен и в книгата на г. Неофит. „В проповеди, в разговори и в отчески съвети ние всекиго и всички призовавахме към *мир и*

спокойствие...“ Неофит вижда много добре страшно-то положение, до което доведе войната: „Прехраната на населението постепенно изпадна в едно критическо и безизходно положение. Но краят на войната не се виждаше. Оскудяваше и най-необходимото за поддържане живота на населението. Всичко се събираше и изпращаше за армията. Появиха се тъй наречените спекуланти и тилови герои. Експлоатацията се разви в широки размери. Започна народното бедствие. Населението оголя, обося, изгладня. Духът почна да отпада, моралът – да се понижава. Бедствието и корупцията в тила оказаха своето влияние на фронта. Оттам започнаха възмущенията и протестите срещу това, що се вършеше в тила, а то беше безсрамно и порочно, особено по отношение на беззащитните и осиротели семейства.“

Но след войната – и до днес – това положение се изостри още повече: „безсрамното и порочното“ стигнаха до невероятни размери. „Спекулацията и експлоатацията“ се санкционират със закон. „Бедствието и корупцията“ процъфтяват във всичката си грозота. Защото днес цяла България е превърната в един страшен „тил“ с гордо тържествувачи „тилови герои“.

Обаче въпреки всичко Негово високпреосвещенство препоръчва „мир и спокойствие“ на „богохранимото си паство“... Той порицава „комунарския метеж“ през септември миналата година; разбира се... Защото комунарите („както и в болшевишка Русия“) избели много „невинни хора – блокари“; разни кметове, бакали, търговци и прочее „тилови герои“... Той порицава и ония духовници, които са станали „жертва на комунизма“ – най-вече поп Андрей Игнатов от Медковец, който бил имал „разни престъпления още през 1915 година“, и изобщо, както го характеризира митр. Неофит, бил един неблагонадежден свещеник...

Но *какво са искали* тия трима духовници от Видинската епархия (поп Андрей Игнатов, поп Никола Кръстев със синовете си и йеродякон Йосиф), та с невероятен в XX век стоицизъм са посрещнали последните двама – куршума, а първият – бесилката, над това г. Неофит не се замисля. Каквото и да са искали, то е щетна утопия, „лъжа на чезнещите времена“, защото светът не ще стане никога по-добър, а всяка власт е от бога дадена.

Ами „бедствията народни“? Ами „тиловите герои“? Ами „евангелските истини“?

Митрополит Неофит е голям патриот. И той като мнозина други мисли много за „бъдещето на България“. И затова той е против всички ония „крайни елементи, които рушат народните устои“. Напротив, той е за „хората на реда и законността, които на 9 юни се загрижиха за бъдещето на България“. Именно в тия „хора“ е надеждата на митр. Неофита. Защото, „виждайки разстроената и наранена народна душа от преживените обществени злополуки, партията на Демократическия съговор желае *да лекува* тая душа освен (!) със средствата, с които гържавната власт разполага (!), още и с живото слово на народната църква. В такъв случай *кой ще може да отрича*, че по тоя начин новата партия *наистина повежда* измъчения народ *в пътя на мира, свободата и законността*?“

(Фактите от една година насам френетически и нескончаемо викат: „Вярно!“)

Но другде е голямата радост на Негово високотреосвещенство. Въпросът е за „манастирските имоти“. Защото през миналия режим се извърши едно чудовищно „посегателство от гържавната власт върху манастирските имоти“. Разбира се, разбира се. Например манастирът „Св. Кирил и Методий“, който има персонал от 9 души, които нищо не работят и съществуват само за слава на всевишния (3 йеромонаси,

1 монах, 1 послушник и 4 слуги) — има 4 вола, 4 коня, 8 крави, 8 юници, 4 телци и 1 бик, притежава 887 декара ниви, 530 декара ливади, 4500 декара гори, 40 декара градини и има среден годишен приход от 310 000 лв., които се употребяват неизвестно за какво, така че и средният годишен разход е 310 000 лв. И какво беззаконие, какво светотатство: да се отнемат земите на тоя тъй необходим и полезен манастир! Но митр. Неофит „има голяма надежда, че по въпроса за манастирските имоти ще се дойде до едно споразумение с правителството...“ За в бъдеще не ще „скърбим“, както в случая с Брусарския манастир, че „тълна от брусарската интелигенция попречи да се направи един институт, който щеше да бъде от *полза* (?) и за *слава* преди всичко на брусарчани. Възможно е да се споразумеем с тия добри хора, понеже сега техните интелигентни водачи не *проявяват* вече това буйство...“

Колкото по въпроса за *ползата* и *славата* от манастирите — ще се помъчим да съържим смеха си, но ще си позволим да цитираме още веднъж Толера, видния поет на днешна Германия, най-сетне пуснат на свобода след 5-годишен затвор:

Останали без смисъл вече, днес
манастирите замират.
Под писък на фабрични свирки
загълхна вечерния звон;
освободителната песен на милионний
легион
не ще замлъкне нивга вече пред
портите на манастира.

Ний не измъчваме плътта си сред
зноя на мистична бездна;

*друг път намерили сме ние към
правдата на бога —
не пътя на молитва свята, възвишена
и строга:
ний искаме тук, на земята, тира
на царството небесно.
Ний дириме на всички роби и
угнетени свободата;
ний трябва да се борим за спасение —
тук, на земята.*

Разумът на ХХ в. окончателно е обезсмислил църквата като фактор в обществения живот. Църквите пустеят. Един институт, останал от миналото, отдавна ликвидиран от историята — това е църквата. Един институт на обскурантизъм, разсадник на заблуждение и робство — достоен сътрудник в тъмните цели на днешната държава — това е църквата. Само у нас, в България, все още се срещат нищи духом хора — дори и в София, — които ходят с мръсен тефтер в ръка да събират помощи за църква или манастир в еди-кое си село.

„Но как! може ли човечеството без религия, без вяра?“ — ще възкликнат ужасени светите старци и благочестивите християни. Не. Но човечеството няма нужда от мъртва религия — религия на робството и вяра в измамата. Днешното време има своята *жива вяра: вярата в човека.*

ТОЛСТОЙ

Непостижим в простотата на своята логика, непоколебим като скала в своята увереност, цял озарен от мъдрата светлина на старостта, грандиозен в заблуджението си, велик във фанатизма си, съблимен в маниачеството ой – така и до днес Толстой стои пред нас като някакъв модерен Мойсей, смръзил в творческо напрежение вежди, навесени над апостолската му бяла брада. Той сам забива своята импозантна фигура, като неръкомворен свой паметник, в началото на нашия век – твърде голям за възторга на почитанието, недостижим за стрелите на враждата. Един от великаните на човечеството – той внушава благоговейно мълчание еднакво и на ония, които не харесват неговите художествени произведения, които не са съгласни с неговата естетика, както и на ония, които не обичат да се замислят над религиозно-етически проблеми, които не откриват спасение в християнското мирозрение на любовта и всеопрощението. Изправен върху високия пиедестал на гения – именно като един от великаните на човечеството, – той стои над нашите хули или похвали; той е завършен в себе си, ореолът на безсмъртието лежи около главата му.

И все пак:

С цялата си големина той не запълва голямата бездна на проблемите, които взят посреж живота. Неговото дело и неговият живот са разкъсани от противоречия, в сянката на които се залива нашето рационалистическо съмнение. В своите неотдавна публикувани

Воспоминания о Толстом Максим Горки, бил близо

до Толстой през доста дълго време, ни разкрива две от кардиналните противоречия в този голям дух: *жаждата за безсмъртие* и свързания с нея *страх от смъртта*. С тънко психологическо проникване в интимните мисли на Толстой Максим Горки иска да изкара тия две състояния – жаждата за безсмъртие и страха от смъртта – за основни стимули на цялата Толстоева дейност. Една тайна вражда се чувства в приятелството между Горки и Толстой, но вникнем ли по-дълбоко в живота на Толстой, наистина – има нещо вярно в острия анализ на Горки. Проповедникът на християнски добродетели, богоискателят и съзерцателят на вечната светлина не е свободен от много земни, езически слабости. Заг светлата осанка на възвишеност и свършенство – в последните му години – се крие славолюбецът, жадният за величие маниак, който се бои, че ще умре, без да достигне онава всемирно поклонение, което го блазни. Може би всичко това е неизбежен признак на големия човек, но у Толстой – според спомените и цитираните разговори на Горки – то достига до болезненост; цял живот Толстой се изтезава от това, че никои не посяга върху него, че арестуват неговите издатели, а него оставят свободен, че славата не му дава мъченическия венец на борец. И в последните години на живота си той решава на всяка цена „*да пострада*“ за своите идеи, за да се сдобие с ореола на мъченик. „*Пострадайте!*“ – това е жадната мечта на цялото му същество. И той замисля да устрои знаменитото свое „бязство“. Но както в преклонна възраст той още не може да убие стария сладострастник у себе си и постоянно говори за жената (Горки цитира случаи и разговори), така също той не може да се откъсне от семейството си, няма сила да презре тишината на домашното огнище. И „бязството“ излиза трагикомично – твърде далеч от величието на мъченичест-

воту. Защо? — Тук е възелът на противоречията. Изглежда, че Толстой *не е бил в състояние* да пострада за своята вяра, да изнесе като Исуса кръста си до върха на Голгота и да убисне на него; защото вярата му, цялата негова еkleктическа философия, която той разказва цял живот в безбройни перифрази, не е нищо друго освен — *претекст за слава*. Всеки по свой път дири висините на славата и величието; Толстой избира пътя на религиозно-етичната проповед — и се впуска с цялото си същество в него, в пътя на богоискателството. И все пак — не с цялото си същество. Някаква *неискреност* затъмнява цялото проповедническо дело на Толстой. Затова той не може да постигне онова величие, което желаше: да създаде чрез личния свой напор едно широко духовно възраждане в цяла Европа — подобно християнството в последните векове на Римската империя, подобно кръстоносните походи, подобно реформацията и т.н. Може би дори — като глава на такова едно всечовешко движение — Толстой е сънувал да достигне до боготворимото безсмъртие на големите религиозни учители — Мойсей, Христос, Буда, Мохамед... И тук се разкрива неговата същина: *Толстой е стихийно проявление на индивидуалистично-анархическия славянски дух*. Неговата философия е расова философия на славянския гений. Затова той търси своята опора в народа — първобитния селски народ. Толстой е глашатай на милионната мужишка маса, която дири самоудовлетворение в страданието: кротост, която не може да търпи ярем, но пък и не иска да го строши, защото така би престанала да бъде кротост. Динамическият елемент в тази философия е *протестът* — протестът на непокорния славянски дух. Но протестът затваря себе си в личното *съзерцание* — втория (пасивен) елемент на славянския дух — и противоречието е дадено: решителната крачка остава ненаправена, протестът не

преминава към дело. В евангелието Толстой намери формулата на тоя пасивен протест: *непротивене на злото с насилие*. Но зад затворената врата на тази формула стои един праг, който той не прекрачи, чак една еволюция, която той не премина: еволюцията, която ще доведе първобитната мощ (на винаги готовия за протест славянски дух) до съзнаване нуждите на днешния момент и — до дело. Толстой само манифестира тази първобитна мощ в нейното латентно състояние — но той не ѝ даде цел, не ѝ посочи път към делото.

Така преценена идеологията на Толстоия — с оглед на нейния расов генезис, — не ще бъде може би преувеличено да се каже, че Толстой стои в началото на руската революция като израз на оня комплекс от сили — силите на народната целина, — които създадоха революцията. Толстой манифестира техния обем, революцията им даде изход в пътя на делото.

Толстой може да бъде отречен като религиозно-етическа система, но никога като цялостен израз на милионната мужишка маса. И в това е може би величието на неговия образ — тъкмо това буди възторг и у *Ленина*, който казва за Толстоия (според спомените на Максим Горки): „*Каква скала, а? Каква колосална фигура!* И знаете ли какво друго е чудесно у него? Това е неговият *селски глас, неговият селски манталитет* — в него е скрит *истинският селянин*. До този граф ние нямахме никакъв истински селянин в нашата литература. Нито един!“

Няма нищо общо между комунистическата идеология на *Ленина* и религиозно-етическата проповед на Толстоия. Но *Ленин* вижда ядката — и тъкмо тя е важна и ценна: селския манталитет. Тоя селски манталитет сближава Толстоия с революцията. Но да се отрича Толстой изцяло и да се изкарва дори крепител на реакцията, както прави това *Плеханов* в статията си

Кара Маркс и Лев Толстой (Социалдемократ, 1911), преведена от Георги Бакалов и издадена като книга № 15 от библ. „Нов път“ – е съвсем неоснователно. Още повече че Плеханов е едностранчив и недобросъвестен в цитатите си. Всичко може да докаже една аргументация, която се основава на откъслечни и тенденциозно напомнени цитати. И все пак – нищо не доказва. Защото имитира истината. А тя е известна: *Толстой отрича изцяло днешния обществен, държавен и икономически строй*, Толстой е за неговото премахване. Дотук и Плеханов е съгласен. Има ли в това някаква „метафизика“? Въпросът е само за средствата. Но оттука започват грешките на Толстоя. Защото противоречи на всички исторически и биологически закони средството, което препоръчва той: *непротивене на заото с насилие*. Впрочем това не е средство, а само едно платоническо пожелание, само философско умозаключение. Всяко философско мислене води към мира на идеите и идеалите, към едно абстрактно „идеално състояние на нещата“, което не познава никакво минало, настояще и бъдеще, или – по право – отхвърква в едно бъдеще неопределено (*futurum infinitum*), като надхвърля *историческата последователност на живота*. Така и Толстой. Грешката му е там, че плодето на своето философско въображение той препоръчва за реални средства срещу грубите конфликти на днешния свят. Грешката му е там, че той се приближава към въпросите на живота с твърде много *тилосърдие*. И какво? В края на краищата той сам опровергава себе си. Динамическо начало – пасивен завършек. Всичко се свежда до пасифистичната агитация против войната и отказването от военната служба. Но страшните проблеми на днешния живот? Те остават неразрешени.

Въпросът е за насилието. Аргументът на Толстоя гласи: Насилие чрез насилие не се изкоренява; мир чрез война не се създава; насилието ражда пак насилие. – Логично *ad absurdum*. Забравя се обаче, че има едно пос-

ледно насилие, което не ражда друго насилие: *насилието на истината*. А где е истината? Това знае и Толстой: при милионите, а не при единиците. Има едно последно спасително насилие: *насилието на човечеството над паразитите на човечеството*.

Толстой, както всички други пасифисти, не отрича нуждата от борба. Но препоръчва „борбата с идеи“. Обаче всяка борба е насилие. „*Борба чрез дух е също тъй насилие*“, казва Ернст Толер. А борбата е неизбежна. Сам Толстой цял живот води борба с всички жар на духа си – един дух с едрокалибрено насилие: всяка негова книга – насилие.

Толстой проповядваше любов и тя раздвояваше пътя му от пътя на революцията: той беше против методите на революцията. Но вътре в себе си носеше духа на бунта – и ето какво казва един от най-пламенните негови поклонници, Ромен Ролан, в своята книга за Толстой¹:

„Бунтарите казваха, че на всяко зло, което властите и богаташите правят на народа, трябва да се отговори само с отмъщение! Отмъщение! *Осъжда ли ги още Толстой?* Не се знае. Защото, когато веднъж той вижда как в неговото село равнодушните власти вземат от разплаканите бедни селяни самоварите и овцете им, той, без да ще, почва също *да вика за отмъщение против палачите*, против тези министри и техните спътници, които са заети само с търговия на ракия, да учат хората на убийство, да произнасят присъди за заточение, за затвор, за каторга, за обесване – тези хора, които са напълно убедени, че самоварите, овцете, телетата, платното, които задигат от бедните, намират най-добро използване в дестилацията на ракията, с която тровят народа, във фаб-

¹ Преведена и на български – „Животът на Толстой“, издание на „Хемус“, София, превел Дим. Т. Кацаров.

рикацията на смъртоносни оръжия, в постройката на затвори и каторги и най-вече в раздаването заплахи на техните помощници и на самите тях.“

Този аргумент липсва у Плеханова. Но той съществува. Съществува в живота на Толстой и чете се на много места в неговите книги. Не преувеличената теза, която доказва Плеханов, изразява отношенията на пролетариата към Толстой. *Толстой не е контрареволюционер. Толстой носи у себе си духа на бунта.*

Плеханов отрича Толстой. Но Ленин казва: „Каква скала, а?!“ Да повярваме на Плеханова, значи да повярваме на оная нелепа измислица на нелеп фейлетонист, която пълна преди няколко месеца из цялата европейска и българска преса: че в Съветска Русия били изгорени съчиненията на Толстой, след като предварително били осъдени от някакъв специален литературноинквизиторски съд (какъв хубав „фарсов ефект“ изпод перото на фейлетониста), в който съд Крупская, жената на Ленина, играла ролята на обвинителка, а Луначарски — на защитник. Нелепо е да се помисли дори. Защото: знае се много добре какво е отношението на „болшевишките варвари“ към Толстой. Ясна поляна отдавна е прогласена за национално притежание, превърната е в свещено място на руската земя, в музей, който се завежда от най-малката дъщеря на Толстой — Александра Львовна. В Москва има груз Толстоев музей, на „Пречистинка“ № 11, който се завежда от другата му дъщеря — Татяна. Известно е и това, че под редакцията на Александра Львовна и Чертков съветското правителство издаде маса непубликувани работи на Толстой, като същевременно пръска безплатно в стотици хиляди екземпляри пълното събрание на съчиненията му.

Когато знаем това, безпредметна става пресилената теза на Плеханова — че Толстой е контрареволюционер, — още по-безпредметни и проповедите про-

тив руската революция и большевизма от страна на толстоистите начело със „секретаря на Толстой“ — Ваа. Булгаков, — който току-що пуска на свят книгата *Лев Толстой и большевизмът*, публични речи в Съветска Русия (1918—1922 г.), превод от авторския ръкопис, издание на „Посредник“, София, 74 стр., цена 12 лв. От кулата на абстрактния пасифизъм, без да обръща внимание на *преходността* на „пролетарската диктатура“ в Русия, Булгаков напада болшевишката „власт“, но признава, че „Толстой можем да считаме за един от най-мощните духовни предшественици на руското освободително движение, подобно на това, както Русо, без сам да бе революционер, се яви предшественик на Великата френска революция“.

Макар да отрича методите на революцията, Толстой все пак е близо до нея; липсва му само куражът да признае нейната необходимост. Но той я вижда. „Съществуващата уредба на света е безумна“ — ни казва той. „Почти всички усилия на човешкия ум са отправени не да облекчават труда на трудещите се, а да облекчат и украсят празността на празнуващите.“ Една аномалия, която е пагубна за човечеството, Толстой вижда това. Човечеството трябва да я премахне, Толстой съзнава това. И то ще я премахне. Не с пасивните средства, които препоръчва Толстой. Ноштите на заблужденията и споровете се раздробява в печални отломки и — от *Изток иде светлината*.

ТЕАТРАЛНИ ОПИТИ

След бурния и пламенен конгрес на актьорския съюз в началото на август настъпва новият театрален сезон — тъмен и студен за актьорския професионалист: безработицата засяга широко и художествените занаяти. Такова е времето: време на всеобщо изпитание за всичко, което е в зависимост от алчността и каприза на „господарите“... Водата е мътна и пъстървата е близо. Хитростта и користта бързат да се възползват от тъмнината: излишна е дори и маска на очите... Сега е време на търговците в храма. И всеки си има своите тънки сметки, които стоварва на гърба на нещастното българско изкуство. Оня, който се чувства най-призван, минава по най-краткия път; напр. г. директорът на Нар. театър: той задоволява всичките си актьори с големи заплати — и ето че от него по-добър директор няма. Актьорите стават негово преторианска гвардия, готови да подпишат една безсмислена защита на неговия разкластен директорски престиж — съчинена от него самия за сметка и от името на „актьорската колегия“. Театралната критика била несправедлива в нападите си против невежеството на днешното театрално управление. Нещо повече: „актьорската колегия“ поема върху себе си греховете на управлението (колко ревностно), като заявява, че критиката трябвало „да се ограничи само върху дейността на артиста върху сцената“. Само човек, който няма понятие от театър като днешния директор на Н. т. — може да иска подобно нещо от критиката, подобна снизходителност към своята особа. Защото: театърът е *колективно* изкуство, за ко-

ето отговарят тъкмо двигателите на колектива – директорът и режисьорът. В никой случай актьорът. Отговорност за сп. „Златороз“ носи *редакторът* му, а не сътрудниците поотделно. Та то се разбира от само себе си. Но това скриване за „актьорската колегия“ е само един нещастен опит за дезертиране на г. директора от примките на некомпетентността, в които безизходно се е заплел; въпросното изявление на... „актьорската колегия“ е самопризнание в некомпетентност на г. директора.

Но некомпетентността върви под ръка с нахалната амбициозност. Вл. Василев се чувства избран от провидението да бъде директор на Народния театър... докато е Цанков жив. И след едногодишния си стаж в театъра той бърза да покаже – не в театъра, а в страниците на сп. „Златороз“, че се е сдобил с липсващата му по-рано театрална компетентност. Внимание, г. директорът говори! Компетентно. Авторитетно. Капацитетно. Ибсен? Хамсун? Стриндберг? Руска грама? Немска грама? Моля, моля – оставете! Има само френска грама, френска! („Я па тоя!“ – чуват се гласове в публиката. Чува се и смях на деца, нелегално доведени от родителите си. „Деца, по-малки от 9 години, не се допускат в театъра!“ – сконфузен напомня г. директорът.) Но (несъществуващата) „френска грама“ на г. Вл. Василев е въпрос на висша политика: деветоюнският директор на Народния театър се чувства свързан с Париж, пъпа на всемирната реакция днес. Та откога ли г. Владимир Василев е станал такъв вещ познавач на всемирната литература? Пък особено на френската литература? Читателите в България за пръв път чуват, че редакторът на сп. „Златороз“ има някакво понятие от развитието и историята на всемирната литература... Смешно! Защото Вл. Василев не може наброи и 5 френски грами. Но това не е важно. Важен е ефек-

тъм. Времето е тъмно. Диверсии. Версии. И с-ие...

Кооперативният оперетен театър в „Ренесанс“ прави опит да се прехвърли от оперетата към сериозната грама. Нещастен опит. Без сериозни драматически актьори сериозна грама не става. А такива драматически актьори има в старата оперетна колегия на „Ренесанс“ само един или двама: Стоилов и главно Русков. Добре – и Шахатуни. Но само с Шахатуни театър не става. Театърът е ансамбъл, а не единичен актьор. Едно нещастно представление: *Измяна*, дълга заплетена лъжеефектна, лъжекласическа грама от княз Сумбатов – нещо като „Македонската кървава сватба“ или „Спартак“ от Чичо Стоян – и опитът фалирва.

Но моля, моля: да говорим сериозно, казва г. Вл. Василев. Наистина времето, което преживяваме, е сериозно. Мрачно и страшно. Кърваво. Душата на народа е окървавена и разкъсана. Нервите са нажежени. Какво трябва да гаде на народа Народният театър в таква едно време? Г-н директорът чувства призива, което му налага времето; той трябва да гаде на народа пиеси, които да го унасят далеч от страшната действителност, да го унасят в мира на „красотата“, където душата може да забрави ужаса на действителността, където съзнанието заспива и не чува бойните призови на времето – далеч, много далеч: в мира на приказките, сънищата, виденията, фантазията, феериите... „Приказна грама“ – иска времето – според г. Вл. Василев – като противоядие срещу ужаса, който от 15 месеца висне над целия народ. Най-сетне – и това е един опит. Добре, да опитаме:

Принцеса Турандот, китайска трагикомедия – приказка от Шилер (по Гоци), или, по-право, от Гоци, превел Шилер; на български превел в проза (от Шилера) Д. Шишманов. (Райнхард играе тази пиеса не по

превода на Шилера, а по нов превод, направен направо от Гоци – от Фолмьолер.) Представлението трае 5 и половина часа. Някак си скучно и сънливо. Приказка. Сън. Сънно съновидение. „Спи спокойно, мой детенце“... Версеусе от Шуберт... Макар че музиката е от Бузони, неотдавна починалия гениален модернизист.

Музиката от Бузони е великолепа – доста добре изпълнена под диригентството на д-р Коста Тодоров. Декорите и костюмите от Иван Милев и Иван Пенков – също: интересни, графически, стилизирани, макар че съвършено им липсва необходимият китайски характер; декорите би трябвало да бъдат стилизация на китайския стил. И още нещо: би трябвало да бъдат пластически постройки, а не декоративни рисунки в две измерения, каквито са. Живописта е изкуство с две измерения, обаче театралното изкуство е изкуство с три измерения: защото сцената е пространство с височина, широчина и дълбочина и защото деецът в тази сцена (човекът, актьорът) е пространствена, пластическа форма също с три измерения. Но какво общо има постановката на г. Осипов с музиката на Бузони и пъстрите декори? Между музиката, декорите и играта на актьорите зее пропаст. *Липсва един обединяващ всички части стил. Липса на единство.* А това означава: липса на режисьор. Та тъкмо това е работата на режисьора! Но, изглежда – не изглежда, а явно е, – че г. режисьорът – нещо повече: г. главният режисьор – не познава дори и теоретически главния и основния, най-простия, елементарния закон на всяка естетика: единство в художественото произведение. Една постановка не е пъстр букет от различни творчества (на музиката, на художника, на актьора), а цялостно дело на една обединяваща художествена воля: режисьора. Иначе няма художествено произведение, а само

– нещо като театрален продукт, напр. „Принцеса Турандом“.¹

Пиесата е приказка. В списъка на действащите лица авторът пише: „Алтоум – баснословен китайски император.“ Баснословни са всички действащи лица. Приказка. Действието става никога и никъде. Действието е далеч от всяка реалност: приказка. А г. Осипов, гл. режисьор на Нар. театър, оставя актьорите да си играят кой както знае – реалистично. Постановката на една приказка трябва да бъде *стилизирана*: това се разбира от само себе си. Приказката е винаги стилизирана: „Имало едно време“... Но и това елементарно разбиране е чуждо на г. режисьора. Никакъв стил и никаква стилизираност в постановката на „Турандом“. Всички лица би трябвало да изглеждат на сцената недействителни, приказни, баснословни. Би трябвало. Но всъщност: това, което ни поднася режисьорът в играта на актьорите, е

¹ Напр. също тъй и „Любовта лекар“ – постановката на Даниел в бившия театър „Студия“ – вж. „Пламък“, кн. I. Такъв род „постановки“ не произлизат от никаква художествена замисъл на „режисьора“, а облягайки се изключително на едно чуждо творчество (декорите), чуждо и по произход, чуждо и на режисьора, и на постановката му, желаят да хвърлят само прах в очите на публиката и по тоя начин да спечелят евтини лаври за евтина победа – победата на шашармата. Такава игра е груб цинизъм за сметка на изкуството от страна на хора, които ни мислят, ни мислят за изкуството, хора – търговци в храма. Пролетес бе в София Москов. худож. театър. Една от пиесите в репертоара му – „Кралят на тъмния чертог“ от Рабиндранат Тагоре – ни предлагаше същата колосална грешка: великолепно стилни декори (условна постановка), но чужди на играта на актьорите – игра реалистична, тъй както си играят московците, напр. в Чеховите пиеси. Московците бяха жертва на новите германски режисьори, напр. Йеснер, у които са видели тия експресионистично-стилизираны декори. Но между декорите и играта на актьорите зее пропаст. Нека припомним също и постановката на „Макбет“ със задигнатите от Бургеатър декори: декорите в един стил, играта – в съвсем друг „стил“. И това се нарича „постановка“... постановка, под която има кураж да се подпише като „режисьор“ само един мошеник в изкуството като днешния главен режисьор на днешния Народен театър: а след него се припогнусва и големият блѳостител на естетиката г. Вл. Василев... за да ни докаже за лишен път, че разбира от театър, колкото съдия от изкуство...

едно смешение от произволи – кой както знае. Стилизирана игра – по своя интуиция – дават само Сейков (Гарталия) и Кисимов (началник на евнусите). И двамата много добри. Добра – и М. Стаматова (Аделма). Неочаквано добър и Н. Икономов (Барак), особено в I д., Гено Киров (Алтоум) с обикновения си напевен тон се нагажда доста на приказния характер на приказката. Останалите си играят, както във всяка друга пиеса: далеч от измамата, че вижда пред себе си приказни, баснословни същества, зрителят познава веднага съвсем действителни и добре познати актьорски същества – П. Атанасов, Трендафилов и т.н. Колкото за самата Турангот: само едно невежествено управление може да мисли, че хубавата г-ца М. Кръстева може да бъде актриса и да играе Турангот. Това симпатично дете от бившата студия на Даниел декламира, тъй да се каже, като на приеман изпит в студия. Вица и шъпне, шъпне и вица, вица и шъпне... е, та какво? Момиченцето е симпатично, от добро семейство и би могло да си намери добра партия. Една хубава женитба ще го спаси от манията, че е голяма актриса. Ах, тази студия, тази студия, която въманиачи толкова невинни деца!...

Постановката на „Турангот“ е един нов неуспех на Нар. театър под ръководството на Вл. Василев и г. глав. режисьор Осипов. Не неуспех, а – престъпление. Как!? – ще извикат мнозина. – Ами декорите, ами музиката? Та тъкмо там е най-лошото: разкошните декори и хубавата музика, с които се хвърля прах в очите на зрителя.

В това отношение г. Осипов е незаменим. Той знае винаги да скрие своята творческа импотентност за различни „външни ефекти“, излезли от чужда ръка. Така в „Тоз, който получава плесница“, така в „Макбет“, така и сега в „Турангот“. Но най-сетне – и това е *талант*; голям талант. Може дори да се каже, че в това отношение г. Осипов е гений. *Осипов е гений*. Той манипулира

гениално и с декорите на Пенков & Милев, и с декорите на Бургтеатър, и с музиката на Бузони, и с постановките на Вахтангов и Райнхард... гениално. Наистина, с актьорите и с пиесите г. режисьорът манипулира не съвсем успешно, но... публиката е във възторг, г. Вл. Василев – може. Нещо повече: директорът е просто фасциниран от гениалността на главния режисьор. Той му вярва сяко; и главно за това, защото „имал очила“ (устна изповед на г. Вл. Василев).

Г-н директорът сяко вярва на г-н режисьора. Дори и тогава, когато моя последният му препоръчва едно такова театрално недоразумение като Чеховата *Сватба* – битова скица без действие, с която се открива новият сезон. Следва *Змейова сватба* от П. Ю. Тодоров, постановка на г. Хрисан Цанков, брат на министър Цанков. С музика от г. Цанко Цанков, племенник на г. министър Цанков. Тази музика, която непрестанно шумоли някъде зад сцената, по дух без никаква връзка с пиесата, е съвършено излишна. Декорите: на I действие, стилизирани à la Рьорих – от Н. Кожухаров – много добри; на II действие от Б. Денев, съвсем натуралистични (въпреки очакването) – лоши. Главно по постройка. Пещерата на змея е дадена – в контраст с изискванията на действието – като някаква ниска яма, над която стърчат върховете на Балкана. А змеят казва за своята пещера, че била наврх Балкана, че там най-напред слънце огрявало. Тъкмо обратното е дадено в декорите на II г.; там слънцето никога не огрява. Получава се впечатление: вход към преизподнята. Без простор, без въздух, без въображение. Главно: без въображение. Липсва фантастичното, приказното. То липсва на цялата постановка. Липсва. И цялото действие остава мъртво, без движение, в застои; *равнище; плоскост*. Преди всичко: образът на Змея (Вл. Трендафилов). Облечен в някаква шарена салтамарка и джамбазки потури, Змеят на

г. Трендафилов е прост селски ерген, но не страшният Огнянин – най-грандиозният образ на българското народно въображение. Освен това психологически образът на Змея е – безформен; особено в края на пиесата, когато, загубил Цена, Змеят достига до великото отречение на скръбта и съкрушен, се отдръпва назад в своята нощ. И до днес ми стои неизличим споменът за този момент, тъй както го даваше някога Сарафов... – но – пардон: сравнението тук е неуместно. Без необходимото тайнствено в говор и движение, без фантастична външност – а само с някакви подплашени подскачания и знаменитата си салтамарка, Змеят на Трендафилов, ако го слушате, без да знаете, че пиесата се казва „Змейова сватба“, прилича на всичко друго, каквото е играл този актьор досега: Георг Сабо в „Приказката за Вълка“, Лесничея във „Вук на живота“, Принцевале в „Монна Ванна“, Принца във „Флорентинската трагедия“, принц Калаф в „Принцеса Турангот“ и т.н. Принцове, принцеси, викове, вълци, приказки – все фантастични и приказни същества... Но въпреки всичко: на цялата постановка липсва фантазия, приказност. Тя липсва и на пиесата; вярно е. Но режисьорът трябваше да схване като пръв свой дълг именно това: да влее фантазия в пиесата, за да я раздвижи сценично. Какво е написал авторът, не е важно: режисьорът може да направи всичко с пиесата, да я претвори по свой замисъл, тъй както той иска. Текстът на автора е гола хартия за режисьора – *tabula rasa*, – върху която той, режисьорът, може да пише каквото обича. От повече фантазия и приказност би спечелила не само пиесата, но и дирекцията на г. Вл. Василев, който схваща своето и на Нар. театър призвание именно в приказното, във фантастичното. В днешното страшно и тежко време на глад и кръв Нар. театър – според г. Вл. Василев – трябва да упойва съзнанието на народа, да приспива

нажежените му нерви със сценичен хлорофорум – с разни сънливи съновидения и фантастични приказки, като напр. „Принцеса Турангот“ или „Змейова сватба“...

Пък дори и когато се изнася една пиеса „от живота“, като напр.: *Голям за Себе си* от някакъв си френски писател Жан Сарман (моля, моля: ето ви френски репертоар) – целта е пак същата: да не се тревожи умът на „народа“, който посещава „Народния“ театър, с тежки проблеми и страшни въпроси. В резюмето програма, изгадена за тази пиеса, дирекцията на театъра се мъчи да оправдае величайшата глупост на пиесата. Тя била давала пречупения от войната човек – пречупен до нивото на най-простото съществуване. Две лъжи едновременно: 1-во, никакъв нов следвоенен човек няма в тази пиеса, защото такива пиеси „без действие“, без големи трагизми и т.н. съществуват от 30 и 50 години. Но изглежда, че г. Вл. Василев сега се събужда от някаква литературно-театрална летаргия, та не знае това... Ами Чеховите пиеси, ами Ибсеновите, ами „Самотни хора“? И колко още! 2-ро, човекът след войната съвсем не е пречупен до нивото на простото съществуване. Де е това просто съществуване в днешното бурно време? Няма нищо по-чуждо за нашата съвременност от бледните, безволни, бездействени типове на Чехова (защото тях предвкъва след 30 години Жан Сарман), бездействени мечтатели, които постоянно разправят, че „надо дело делать!“, а нищо не работят и стоят със скръстени ръце, тлеещи в скуката на своето просто съществуване. Не! ХХ век е век на динамичните, центрофугалните стремежи и такива безволни мечтатели ни са съвсем излишни. О, не, не – съвсем не искам да кажа това, бърза да се извини г. Вл. Василев: „Тази пиеса не е ни трагедия, ни комедия, а просто – пиеса.“ Просто – голям за себе си: и авторът, и режисьорът, и директорът!

„НАРОД СТАДО“

308

Гео. Мисев. Том III

С писмо до редакцията „един читател на „Пламък““ изказва впечатленията си от статията „Държава и църква“, поместена в последния брой; и специално за отношенията на дядо Славейков към дейците на черковния въпрос читателят ни напомня за допълнение и следния пасаж из биографията на П. Р. Славейков, написана от сина му Пенчо Славейков:

„Тук (в I Вел. народно събрание, 1879 г.) се среща Славейков с мнозина свои съратници от цариградско време, врагове тогаз, върли врагове наново и сега. Няма нужда от имена – зад идеите, които те изповядват, се подават ушите им. А всички тези идеи сочат към едно: с основния закон на Българското княжество да се свържат основно ръцете на българския народ, т.е. всички мъртвешки институции от изчезнали епохи в живота на европейските културни нации – да се присагат в младия организъм на княжеството. Благородни идеи – нали? Честололюбивите мракобеси, нищите духом и по светото писание, и по още по-светите скрижали на живота не могат да се вдъхновяват освен с такива идеи.

Тям е по гуша *народ стадо* – народ, който да живее за тях, а не за него си. Тях всичките Славейков ги знае твърде добре още от Цариград, още от борбата за българската екзархия и устава за нейното съществуване – от конституцията на българската църква. И тогаз тям мракът е бил светлина. Едно само е изненадало Славейкова сега – че между тез „бухали“ на народната свята той вижда и един от честните борци на миналото, другаря си Тодора Икономова. И вижда го той да стои тям начело, техен ли-

гер – да се бори за това, което преди е презирал.

И този лидер защитава една *недостойна* за никой българин идея, че българският народ е неспособен да се грижи сам за своите съдбини, че трябва да се тури под опеката на привилегирани личности – кехаи, събрани в една къшла, наречена сенат – и които да уреждат отношенията между господаря и народа, между неразумните и, н'ам защо, само едничкия разумен. Говори той това, за което и днес през колоните на един софийски вестник един Juif errant си дера гърло – затулен зад *занасания* ум на няколко генерали в оставка. Забележете, че това говори един довчерашен застъпник на народа, на правото му за самостоятелен живот и развитие, авторът на знаменитата нихилистическа статия „Една стъпка напред“. Речта на Икономова за сената е сто стъпки назад, назад зад Великата французка революция и идеите, що е събудила тя в съзнанието на културните народи. Не е никак чудно, че хаджи Иванчо Пенчович (бившият турски държавен съветник, а сега *народен* представител) е громко ръкопляскал на оратора за охранителните начала, надъхани нему от Григория Доростолочервенски и кърмени от инстинктите на неговата чорбаджийска природа.“

Нашият читател намира, че „тия заключения на Пенча Славейков (писани в 1901 год.) сякаш са писани *днес* – за днешните социални отношения у нас“. Ние намерихме статията на Пенчо Славейков, която ни напомня читателят, и открихме и други места, които са писани сякаш за днес – като напр. израза „безчеловечни – *български* – изтезания“, който пък, от друга страна, ни напомня едно (също така старо) място от Ст. Михайловски:

До вчера османлиец злобен
минаваше за главорезец безподобен;
и ето ярем нов,

по-грозен, по-суров,
настъпни. Турци се вестиха нови,
домашни християнствуващи турци.

.....

И подновиха се строшените окови...
И в братоубийствен бяс.
самия българин е първомайстор днес.

.....

В насилство, в кръвнина той *надминава*
поганският властник – своя
предшественик и огласител...

И други още думи и речове биха могли да се намерят из българската книжнина, писани все сякаш *днес* – за днешното време. Сякаш животът в България, изразен преди всичко в социалните отношения, не се е изменил от турско време до днес. И наистина не е. В това малко географическо пространство, наречено България, живеят и днес същите хора, каквито и *някога*, преди 50 или 70 години: народ – който чука, кове и оре земята – и *няколко* видни и много разклонени „фамилни“, които се смятат за нещо, стоящо по-високо от обикновения „народ“. Някога тия (последните се наричаха твърде просто – „*чорбаджии*“ – днес те се кичат с различни партийни прозвища под общия етикет „*елементи на реда и законността*“. Психологическото съдържание е все същото. Чорбаджията – и при турска, и при българска власт – винаги е бил за „*реда и законността*“; под крилото на реда и законността той е чувствал обезпечено онова, което винаги е било същина на неговото чорбаджийско битие: богатството и средствата за увеличението на

това богатство, т.е. ограбването на чуждия труд. Този чужд труд е на хиляди и милиони безлични хора, които нищо не представляват от себе си, понеже не притежават нито традицията на някакво по-изтънчено родословие, нито нещо друго освен чифт ръце, способни да носят само грубия труд на живота. Това е то народът: стаго, обременено с неблагоприятния труд на живота, добитък, впрегнат в тежката кола на живота, в която се возят богопомазаните чорбаджии. Две класи е имало в турско време, две класи и сега: *народът стаго и чорбаджиите*. Държавата регулира чрез закони и заповеди отношенията между народа стаго и чорбаджиите; регулира, т.е. охранява и поддържа съществуващото състояние: народът да бъде стаго, над което стоят чорбаджиите, което не може без чорбаджии. Така законът е винаги право на чорбаджиите и *задължение* на народа. Така държавата, властта е винаги със и на чорбаджиите. Чрез властта и нейните закони чорбаджиите гарантират грабителската същина на своето битие срещу всяко недоволство и роптание от страна на „стагото“. Впрочем чорбаджиите създават законите за себе си. Властта — било заптиетата под патронажа на Мохамеда, било българската полиция под патронажа на св. Архангел Михаил — пази интересите на чорбаджиите и налага законите на „стагото“. Чорбаджиите си служат с властта (закон и полиция) за защита на своите интереси. Чрез турската власт чорбаджиите (чрез своя представител хаджи Иванчо Пенчович) окачиха на вѐжето Левски — апостола на българския народ, чрез българската власт чорбаджиите клаха миналата година самия този народ.

— Какъв народ? — ще извикат възмутени чорбаджиите. — Комунисти, земеделци, бунтовници, метежници — това ли е българският народ? Ний сме българският народ — казват чорбаджиите, — ний, шъпа

та избраници. А всичко друго е „стаго“, което трябва да мирува.

Тук идеологията на чорбаджиите смесва понятията „народ“ и „държава“. Понеже те са държавата, мислят си, че също така те са и „народът“ (понеже държава без народ не може). Но още Раковски смяташе за народ всичко – „изключая чорбаджиите“. Народ са хлядите, а не единиците. Народ е онова, което носи на плещите си бремето на живота, което твори богатства на живота, а не онова, което обира тия блага.

Делителят е отдавна даден в тия две начала: първото начало – твореният труд, второто – паразитното грабителство. Две начала: труд и експлоатация на труда. Две класи: народ на труда – 9/10 от българския народ – и чорбаджии; народ, който работи, и чорбаджии, които гледат сметките на тази работа, т.е. прибират за себе си богатата, създадени от ръцете на ония, които работят.

Делението е дадено още в турско време: *народ и чорбаджии*. То съществува и днес. Променени са само прозвищата. Но лицата са все същите: пак старите чорбаджии и хаджии от Цариград, кекавите герои на „църковния въпрос“ – „бухалите на Екзархията“, както ги нарича Пенчо Славейков (за тях пък „молитстват“ г. г. владиците), – или пък техните потомци и синове. Това са постоянните герои на политико-социалната арена у нас. Срещу тях (не – *под* тях) стои народът; народът от села и градове – народът на труда, – стагото, на което те са господари и водачи... тъй както те разбират това. А как го разбират те? Тук вече се намесва фарисейската демагогия на разни велегласни фрази за „отечество“, за „България преди всичко“, за „национални идеали“, за „ред и законност“ – и целият оня арсенал от магии и заблуждения, които са били практикувани, откакто съществува българска държава, за да достигнат днес, в епо-

хата на Закона за защита на гържавата, своето най-цинично разлюзване. Към велегласията на патриотическия лексикон се прибавя днес и новата заклинателна формула „демокрация“ — „*детокрация*“, която създава Закон за защита на гържавата (т.е. на чорбаджиите, които представляват тази гържава) против народа, върху който се упражнява гържавната власт: закон на „демокрацията“ против демоса.

Но там долу стои *детосът* — милионната народна маса на черния труг в полето и града. Фронтът на социалната трагедия у нас е отдавна определен — още от турско време: народ — и чорбаджиу. Борбата не може да бъде спряна, тя е неотвратима. Защото в народа стаго живее инстинктивният копнеж за светлина и свобода — инстинктивният стремеж към върховните цели на човешкия прогрес, — инстинктивната нужда да престане да бъде „стаго“. *Тази нужда* определя идеалното право в днешното яростно социално стълкновение — защото: не от божем „богопомазаните“ единици, а от грубата, глуха и тъмна народна целина извира оная жизнена енергия, която твори и материалните, и културните блага на живота. Нашият дух и нашите борби, нашите чувства и нашите стремежи, животът ни и цялото наше битие са частица, откъртена от битието на народа; отделният — с всичките свои съвършенства — излиза из тъмната утроба на майката народ. Това съзнание (една отдавна известна истина) е единственото, което трябва да определя отношението на отделния спрямо социалната трагедия на днешния живот. Именно това *колективистично* познание, което слага тежък камък над патологично-егоистичното „аз“ и — в името на човечеството — заявява своето смирено, но дълбоко „ние“: ние — народ.

Честната мисъл дири посоките на бъдещето. Бъдещето, както и миналото, го гради народът. Бъде-

щето зависи от победата в настоящето: победата на народа — неговото освобождаване от обсагата на чорбаджийското опекунство. Бъдещето задава своя неотложим въпрос — задава го преди всичко на съвестта на *интелигента*: за или против победата на народа; от коя страна на отгавна очертания социален фронт: отясно — при благоденстващото чорбаджийско малцинство, или отляво — при милионните народни маси, отляво на социалния фронт — в единния фронт на труда? Мнозинството от нашата интелигенция стои отделено от всеки интерес към живите въпроси на живота. Нашата интелигенция живее с полуабстрактния стремеж към някакви културни ценности, като забравя обаче, че тия културни ценности са в зависимост тъкмо от живите въпроси на живота. Оня, който живее с хубавите мечти на бъдещето — култура, красота, хармония, изкуство, — не трябва да забравя, че тия мечти на бъдещето ще бъдат осъществени само чрез оная сляпа, но всегашна енергия, която твори цялото бъдеще: *народа*. А това съзнание налага на прогресивния интелигент — излязъл също така из недрата на народа — едно свято задължение в името на човешката култура — желаната култура на бъдещето: задължението да бъде в редовете на народа срещу онава тъмно феодално наследство, което враждува против народа с всички демагогически и терористически средства на властта и модерната (наистина, твърде модерната) демокрация.

Ще се смее най-добре, който последен се смее. Развързката на социалната трагедия в българския живот (развързката е гадена още от турско време) е предопределена: през вратите на бъдещето победоносен ще премине и влезе излезият из борби и изпитания *народ*, свободният български народ — „изключая чорбаджиите“.

ЛЕВИЧАРСТВОТО ФРАЗА ЛИ Е?

„Левичарството е не само фраза, но то е суета“ – така започна една своя беседа, държана в София, американският мисионер и способен журналист г. Маркъм. Той не искаше да бъде голословен. Облягайки се на разни исторически факти, като напр. Великата френска революция и предшестващия я, но – „уби“! – изчезнал феодален режим, той тегли безутешното заключение, че Френската революция не е допринесла нищо за прогреса на човечеството. „Погледнете руската революция – се провиква г. Маркъм, – не е ли тя едно ново красноречиво опровержение на това левичарство?“ Но независимо от тия красноречиви фрази – що значи всъщност „левичарство“? „Левичарството е вярване в известна икономическа и политическа система, която ще донесе добро на човечеството“ – така схваща това понятие г-н Маркъм. Срещу тази „известна икономическа и политическа система“ г-н Маркъм поставя друга система – великата европейска демокрация, а най-вече американската; в нея той вижда спасението на човечеството и залог за успеха на човешкия прогрес. И г. Маркъм тържествува над провалянето на Макдоналда в Англия, против когото гласували „дори и жените“... Симпатиите на сказчика са на страната на някогашния феодализъм и днешната демокрация – поне това стана ясно от общия рег (или по-право – безпорядък) на неговите мисли, нахвърляни напосоки, несвързани, необосновани, противоречиви. Но и друго нещо стана ясно от неговата сказка – нещо, което други, по-хитри от г. Маркъм, старателно спотайват или патетически отричат: историческата връзка между средновековния

феодализъм и съвременната демокрация. И напразно г. Маркъм негодува против Великата френска революция: феодализмът е спасен зад маската на демокрацията – европейска или американска. Що се отнася до американската демокрация, ние знаем онова, което той искаше да каже, но не каза: че тя е добре организирана, деликатно избягва катаклизмите и създава своите икономически тръстове и евангелски бордове, без които и г. Маркъм не би могъл да си направи своя „сиромашки хаджилък“ до гробницата на Тутанкамон. Умна е американската демокрация: тя праща в далечните страни своите хора да проповядват християнството, т.е. да отвличат вниманието от „всесветския пазар“ към... „царството божие“. Комедията се повтаря при променени костюми: някога – феодализъм и католицизъм, днес – евангелизъм и демокрация.

Хората на тази американска бордова демокрация, от които е и г. Маркъм, заявяват чрез гумите на Маркъм: „Ние не можем да бъдем левичари (макар мнозина да се възхищават от Ленинград); нека подготвим човечеството за царството божие – там е щастие то, друго щастие няма!“ Чудно наистина: какво повече искат хората? „Нека побързаме да идем там“, тогава, господо, лягайте и мрете! Самоубийте се! Грях е: да лъжеш, да убиваш, да крадеш; затова гладувай: „Бог ще спусне манна от небето, ще пресуши Червеното море.“ Гладувай, мизерствай! „Ти ще получиш радостта на бедния Лазар“, „Ти ще идеш в царството божие и ще седнеш отдясно на отца.“

Безсистемната християнска фразеология на г. Маркъм (както и на толкова други) е само маска на онази стара, но по разни начини модифицирана идеология на владението, която и днес владее света: идеологията на съвременната демокрация: легалната демокрация, която не желае да бъде смущавана от никакво левичарство. Защото – левичарството смущава. Левичарс-

твото е вечният устрем на човека да излезе настрана от „правия“ път – устрем към неутъпканите трънливи и каменливи пътеки – устрем към нещо ново – устрем на търсенето; и недоволство от съществуващото. Но в недоволството и търсенето се зачеват завоеванията на човешкия дух; устремът към нещо ново води човешката раса по линията на прогреса; по трънливите и неутъпкани пътеки, вървят галилеевците и колумбовците на човечеството. Голямата *фраза* „демокрация“ означава всичко онова инертно в човешкия дух, което предпочита да пази живите мощи на миналото, за да не разваля спокойствието на своето осигурено съществуване. Това инертно в човешкия дух се наричаше в средните векове феодализъм, в Англия то се нарича консерватизъм, в Америка – демокрация, в Италия – фашизъм, но неговото интернационално име е *реакция*.

Дали левичарството е фраза, това ни показват резултатите на човешкия прогрес – от Колумб до Айнщайн, от Исус до Ленин.

ОТВОРЕНО ПИСМО ДО Г. БОРИС ВАЗОВ

318

Гео. Мисев. Том III

Г-н Вазов,

Намирам за съвестно да Ви изпратя един екземпляр от току-що излязлата от печат, съставена от мене „Антология на българската поезия“ — на Вас, като брат и универсален литературен наследник на покойния Иван Вазов, патриарха на българската литература.

Както ще забележите, моята антология не е обикновен сборник, а критична работа със старание за пълна научна обективност. Надявам се, че ще се съгласите с мястото, което — от гледището на тази научна обективност — давам на Иван Вазов: надявам се също, че ще Ви се хареса и даденият от мене критичен избор из неговото поетическо дело. Моят избор не се съгласява напълно с избора, който е даван от други при подобни случаи. Но аз мисля, че истинският — ценният — облик на Иван Вазов като поет стои не в ония вестникарско-екзалтирани възклициания пред слабата на българското оръжие, които покойният поет даде през последното десетилетие на живота си, а в много стихотворения от по-стари години, в които той докосва дълбоките тонове на всечовешки чувства; стихотворенията, в които се чува викът на човечност и човешка съвест; *честните* стихотворения на Вазова: *Поет и вдъхновение*, първото значително стихотворение на Вазова, с дълбоката погнуса от опорочения тутакси след Освобождението обществен живот у нас; *Една туза в траур*, дълбоката изповед на емигранта Вазов (Одеса, 1888), който достига (веднъж само през целия си живот) до великото свръхнапрежение на злобата — „*пъкаената сила*“, що всичко у него е угасила“, защото:

Видях в кал светите мои идеали,
 знамената честни – оплоти парцали,
 с които търгува мръсната лъжа...
 Видях я аз нея в царска багреница,
 честността в окови, правдата в тъмница,
 видях аз на злото стихийната мощ,
 видях му и наглий триумф, тържеството;
 изгубих аз вяра в бога и в доброто –
 и наста в душа ми безконечна нощ.

Или и онази хубава вариация на „Ековете“ – *Екът на лъкатнишките канари*, пред които поетът изповядва кървавата болка на своята съвест:

Срама на трон видях...

И отчаян вопие към канарите:

О, камък, дай ми твоята мъртвешка
 коравост – да не чувствавам поне!

Или най-сетне и знаменитото по своя бунтовен размах и твърде популярното *Не се гаси туй, що не гасне*, в което грее великата вяра на човечеството във всяка преследвана истина – преследвана, защото е истина:

Тирани, всуе се морите!
 Не се гаси туй, що не гасне!
 Лучата, що виї днес гасите,
 тя на вулкан ще да порасне.

Във мрачен гроб хвърлете нея –
 тя повеч блясък ще да пръсне,
 убийте я във Прометея –
 тя във Волтера ще възкръсне.

И ако слънцето изчезне
от тия небеса приветни,
то някой в ада ще да влезне,
главня да вземе да ни светне!

Тъкмо тия стихотворения са и най-хубавото нещо в цялото Вазово дело, защото в тях поетът достига най-високата точка на чувство, мисъл и формална завършеност. В тях достига своето най-голямо възвишаване като човек и поет. Те – тия само стихотворения – са достатъчни да му осигурят безсмъртието на голям поет, при това – *народен* поет, защото: какво по-ценно за народа от ония велики идеали, които поетът хвърля чрез тях в недрата на неговата – народната – гуша: добротата, любовта, честността, свободата!

И в тия именно стихотворения стои голямото „възпитателно значение“ на Вазова, за което много пъти се е говорило. Ний, по-младите поколения, сме възпитани в техния идеализъм на честност, истина и свобода; още от гимназията, когато четяхме христоматията на Мишев и Костов, дълбоко у нас е запалена вярата, че *не се гаси туй, що не гасне*; още от гимназията ний сме се научили да кипим в благороден гняв, когато видим „в кал светите идеали, а знамената честни – оплътни парцали, с които търгува мръсната лъжа“, когато видим „честността в окови, правдата – в тъмница“; още от гимназията ний се научихме да се гаврим с мъдростта на подлещите, която ни съветва да не ритаме тръна боси, да не се борим с големците, а да им ставаме мост, защото – „преклонената главичка остра сабя не сече“; още от гимназията ний знаехме, че:

царете, тълпата, мръсните тиранци,
да могат загуши гордото съзнание,
гласа, който вика, мисълта, що греи,

истината вечна, що вечно живеј –
измислиха всякој по една секира,
да уморят всичко, дето не умира!

Още от гимназията ний възприехме съзнанието
на Левски:

че сълзите чисти, че вдовишкий плач,
че потът почтений на простий орач,
че богатата гума, че правото дело,
че светата правда, изказана смело,
че ръката братска, без гордост, без вик,
подадена скришом на някој клетник –
са много по-мили на господа вишни...

Още от гимназията нашето поколение бе сепнато в
своето линеене, стреснато от напомнянето на пое-
та, че след нас „потомство иде цяло“, на което тряб-
ва да завещаем... какво? Поне един голям идеал – си
отговаряхме ний... още от гимназията...

Да се изтъкне това голямо „възпитателно значе-
ние“ на *честните* Вазови стихотворения – това бе-
ше една от целите на моя избор. Мисля, че по този
начин – чрез моя избор – съм дал възможност да из-
тъкне Вазов във всичкото си значение на „народен по-
ет“ – „народен“ в пълния и широк смисъл на тази гу-
ма. Защото според мене, както съм казал и друг път,
Иван Вазов не е поет на онова властващо днес със-
ловие, наречено българска буржоазия, което – въпреки
малобройността си – иска да узурпира патента да
представлява българския народ в неговата расова це-
локупност – не; защото Вазов беше нещо много по-
вече: *последният* представител на отдавна изчезнала-
та вече честна *генерация на Българското възраждане*,
която започва с Паусия, преминава през Раковски, дя-
до Славейков, Ботев, Левски и много други – и завър-

шва именно с Вазов. И като такъв Вазов сгреши тъкмо там, дето се опита да се откъсне от своята генерация – генерацията на Възраждането – и да се приспособи към чуждия нему дух на новите опошлени поколения, които проиграха идеалите на Възраждането – духовно, и политическо – още на гругия ген след Освобождението, още в 1879 година. Оттам и честните тонове във Вазовата поезия. Тя ни свързва нас, народната интелигенция, с далечните, затрупани с толкова много обществена поквара източници на здравето, честното чувство у нашия народ. Оттам и самото значение на Вазова като „народен поет“.

Разбира се, в моя антологичен избор не можеха да влязат всички честни стихотворения на поета. А такива има още много, не само тия, които съм сложил аз в стоящата пред Вас антология. Ако някога бъда щастлив да реализирам едно отдавнашно мое намерение (а за това ще ми бъде необходимо вашето разрешение като наследник на Вазовото литературно дело), именно – да дам една книга „Избрани стихотворения от Иван Вазов“, там – при размерите на един по-широк избор – ще мога да включа по мярката на моето разбиране и моя вкус и ония стихотворения, които не влизат в днешния мой антологичен избор. Там в една книга „Избрани стихотворения от Иван Вазов“ бих сложил Вазовите сатири и почти всички парчета от „Епопея на забравените“, бих сложил и много стихотворения от различните сборки на поета – всички, в които бие за слуха на съвременниците *честното сърце* на последния от генерацията на Възраждането („Новонагласена гусла“, „Линее нашто поколение“, „Тръносливката“, „Елате ни вижте“, „Трудът“, „Нивата“, „Защо си поет“, „Чест, правда и свобода“, „Любов трябва“ и много груги). Ако у Вазова има елементи, които биха спасили неговото поетическо дело за новите поколения, тия елементи

стоят в изброените горе стихотворения: елементите на скромните, но велики идеали, които сам поетът формулира на едно място: дълг, труг, любов, чест; и на друго място: чест, правда и свобода; и на трето място: правда, истина и честност.

Ето идеали – нали? – които заслужават да бъдат гръмко пропагандирани и в стихове, и в проза, наврег – особено днес, когато отровата на демагогия, корист и лъженатриотизъм, безогледно изливана в обществения организъм от ония дръзки родоотстъпници, които *узурпираха* още на другия ден след Освобождението, още в 1879 година, правото да разполагат със съдбините на народа, същия народ, чиито доблестни синове и апостоли (от Раковски до Ботев, от Левски до Каблешков), те или техните бащи, заедно с турските заптиета, приковаваха на позорния стълб – когато тази отрова днес се разлива широко из всички жили на народното тяло; когато честният девиз на старите генерации: „служене роду си“ – е всецяло затулен от фарисейската лъжа на шъпа стръвни егостии, които под сянката на гора щикове и планина закони безнаказано труфят низката си природа с маската на чест, ред и отечествоспасение; когато найсетне дори и интелигенцията, колкото и оскъдна да е нейната интелигентност – „златната младеж“, от която народът очаква топлината на идеалите, – е позорно деградирана до стъпалото на продажна шпицкоманда...

Ето епоха – нашата, която пици от липса на тия идеали на миналото: чест, правда, свобода – последен изразител на които е народният поет Иван Вазов, Вашият брат. Нека разпалваме жаждата за тия идеали.

Чест – Правда – Свобода!

Идеали на миналото?

– Да.

Особено днес: когато със закон се иска от всеки да *продаде* своята ЧЕСТ — и защо? За най-мизерното нещо на този свят — за късче хляб — да продаде честта си, като се откаже от своето хубаво убеждение, от вярата си в хубавото, от надеждата за едно хубаво бъдеще: особено днес: когато със закон се заличава всяка ПРАВДА в това нещастно царство България, дето аз и още три-четири милиона хора като мене са заставени да гладуват, за да могат да блаженстват сред леност и излишества шъпа мизерни души, които биха били излишна тежест дори и за невинната земна пръст; особено днес; когато със закон се запрещава всяко желание и мисъл за СВОБОДА, когато със закон — фамозния Закон за защита на държавата — се преследва всеки, който не се чувства свободен под бремето на днешния непоносим живот, цял настръхнал от постоянната тревога на конспирации, арести, убийства...

Чест, Правда, Свобода — днес? Днес, когато има само една истина: че

преклонената главичка
остра сабя не сече;

когато са „в кал светите идеали, а знамената честни — оплоти парцали, с които търгува мръсната лъжа“, когато „честността е в окови, а правдата — в тъмница“; когато най-сетне, уважаеми г. Борис Вазов, виждаме илюстрирани силните думи на Вашия брат, силните думи на народния поет Вазов, ония думи за „царете, тълпата, мръсните тираны“, които

да могат задуши гордото съзнание,
гласа, който вика, мисълта, що грей,
истината вечна, що вечно живеи —
измислиха всякой по една секира —

днешните управници на България измислиха чудовищния Закон за „защита на държавата“ –

за да уморят всички, дето не умира!

Извинете, г. Борис Вазов, в моя миг, когато пиша това, аз не забравям, че Вий сте подпредседател на едно „народно представителство“, което гласува моя чудовищен Закон „за защита на държавата“, който ми заповядва да мълча и да не мисля, дори да не мисля, че този закон не съдържа никаква правда (о, правда!), а е само една страшна угроза и терор над всяка глава, що мисли и – обича да мисли... „Над всяка *непреклонна* глава“ – ще побързате да ме поправите Вие със секирата на Вашия „Закон за защита на държавата“ в ръка; и веднага ще добавите най-големия си аргумент: че преклонената главичка остра сабя не сече! Зная, зная това. Но аз не забравям също, че Вие, подпредседателят на Народното събрание, г-р Борис Вазов, сте брат на народния поет Ив. Вазов, който ни научи да презираме тая подла мъдрост на преклонената главичка... *А Вие, неговият брат* – вие сега искате да ни я внушите?! Да ни внушите тая подла мъдрост? Да ни принудите подло да се откажем от туй, що мислим и вярваме? Да станем подли пред себе си и пред вас, законодателите? Подли граждани ли искате да създадете Вие, днес законодател и брат на честния поет Вазов?

Не, г. Борис Вазов, Вие двайсет години ни учихте в училището с честните творения на Вашия брат, поета Иван Вазов – учихте ни на честност, на любов към правдата и свободата и вяра в тяхната истина – едничка истина под това светло небе, възпитахте ни като честни граждани в заветите на Ив. Вазов, а сега искате да се откажем от неговия завет? Да похулим неговите идеали – идеали, заветвани на нас, младите поколения, от старото велико поколение на Възраждането?

И това искате от нас Вие, братът на Ив. Вазов?

Не! Твърде дълбоко са враснали в сърцата ни светлите идеали на доброто, истината, честността, правдата и свободата, за да бъдат те изтръгнати оттам; твърде дълбоко е враснала в сърцата ни вярата, не – увереността, че „не се гаси туй, що не гасне“. Ние знаем това. Целият български народ, който почита Иван Вазов като народен поет, знае това.

Тогава по-добре заличете за народа великата проповед на народния поет Ив. Вазов, а не продължавайте да го държите в христоматиите като възпитател на подрастващите поколения, защото и те ще научат като нас и всички: че само

едната светлина е вечна –

светлината на мисълта и на „всичко, дето не умира“.

Г. Борис Вазов, аз говоря за Вашия брат и за неговите велики завети, посадени из душата на цял народ:

Тирани, всуе се морите!

Не се гаси туй, що не гасне!

Тая проповед на непреклонната главичка е от Вашия брат; тя попада под ударите на Вашия Закон за защита на държавата. Прочее, убийте Вазова, изгорете неговата поезия – защото тя учи хората *да не се продават*, а най-малко да продават мисълта си.

Каква урония на противоречието, нали?

Тук сме на кръстопътя на поезия и... политика – и аз зная какво ще ми възразите: че ЗЗД не ограничава свободата на мисълта; така стои написано още в конституцията, да. Но примерът е пресен: аз бях арестуван заради една моя поема, в която смятам, че съм сложил една немалка мисъл: отхвърляне на всичко, което тежи върху човека като кървава случайност (съд-

ба), на някакви неизвестни тъмни стихии, събрани в една сляпа фикция, наречена бог. Аз съм се помъчил да изляя в моята поема ужаса на човека пред събитие като това, което съм си избрал за тема, и вярата му във възможността за едно по-друго бъдеще. Но прокурорът завежда дело срещу моята поема – по ЗЗД, чл. 5, – защо? Защото е озаглавена „Септември“. Ако това име е страшен призрак за нечисти съвестни, не аз съм виновен за това.

Но ето един случай, пръв в историята на България, единствен може би от времето на средновековната инквизиция, когато властта преследва едно поетично произведение, преследва изобщо мисълта, нещо по-страшно – поетичната мисъл. Но не, аз греша: има такива случаи и в ново време: в царска Русия на Николай I и II. За поезията си бе преследван и Пушкин – преследван чрез цензура и интерниране. Но Пушкин си остава велик и безсмъртен поет, а неговите преследвачи, цар и царски министри, си остават заклеймени с петното на най-черното презрение на човечеството, петното на тиранни и мракобеси.

Г. Борис Вазов,

Аз исках да споделя с Вас моите мисли по отношение поезията на Вашия брат Ив. Вазов. И казах: неговото значение като голям и важен – „народен“ – поет е според мене в честните тонове на неговата лира, които са вдъхвали на ред поколения досега вехтозаветните, но безсмъртни идеали на човечината. Тия идеали са легнали чрез поезията на Иван Вазов, с която петдесет години наред е била възпитавана българската младеж, дълбоко в народната душа, като съкровище на една благородна традиция. Оня, който чрез закони и насилие иска да изкорени тази традиция, за да бъде последователен, би трябвало преди всичко да унищожи Вазова като поет – *като народен поет*. Уви, безполезен труд. Не се гаси великото и светло

мо, посято от един поет, когото цял народ тачи като свой, народен поет, поет, който е проникнал и в последната колиба, навред, дето се говори български език.

За Вас е чест по-голяма от всичко, че сте брат на моя поет.

И аз недоумявам, че между ония, които се опълчват днес против идеалите, проповядвани от Иван Вазов – стоите и Вие, неговият брат.

Аз исках да Ви напиша пет реда, но неволно написах петстотин. А има още много да се говори около поезията на Ив. Вазов тук, на тая почва, дето поезията се смесва с политиката и става живот. Вие може би не сте съгласен с такова вмесване на поезията в живота? Може би и Вие ще кажете на поета:

Мълчи, потай се величаво,
задушвай скръб и гняв жесток –
тресе ли се от плач страната,
свързи рурчат ли със кръвта;
неправда, зло ли тук върлува –
мълчи, оставай си в покой.
От всичко, дето нас вълнува,
далеко и високо стой.
От жизнените битки бягай –
това да ти е свят завет –
на удари се не излагай,
защото си поет.
– На твоята дарба правим чест;
но убеждение – криво, право –
не трябва ти да имаш днес –
защото си поет!

Но Вашият брат Иван Вазов остави на българските поети, които идат след него, и този завет: да не слушат такива съвети, защото поезията не е де-

лиричен трепет на аскети, защото мястото на поета не е на Парнас, в полите на музите, а сред купящата стъзга на живота, посред народа.

Вашият брат ме научи да мисля и говоря така — още от гимназията; аз не бих намерил по-добър израз на уважението ми към неговото име от това искрено признание.

Накрай моля още веднъж да обърнете внимание на идеята ми за издаването на една книга „Избрани стихотворения от Иван Вазов“ и очаквам Вашето благосклонно разрешение, като универсален наследник на поетовото дело.

*Ваш
Гео Милаев*

София, 30 януари 1925 г.

ОЛИМПИАДА (СПОРТ, КУЛТУРА И ФАШИЗЪМ)

330

Гео. Мисев. Том III

От една-две години вече спортът става забележително явление в нашия културен живот; културен – понеже спортните клубове стоят в числото на „културните организации“, още и затова, че литературни вестници и списания имат постоянен отгел за „спорт и туризъм“; пък най-сетне и затова, че спорт и туризъм се насърчават щедро и любвеобилно от М-вото на народната просвета... Думата „явление“ е слаба в този случай. По-добре е да се каже: епидемия. Спортна епидемия. Стотици и хиляди младежи не мислят за нищо друго освен за мачове, голове и тимове – спортисти; или за екскурзии и изкачвания до Черни връх – туристи; пък най-сетне и за всевъзможни гимнастически игри – юнаци. Като мълния лети над цяла България девизът: *Здрав дух в здраво тяло!* Един девиз, от който поне българската младеж няма нужда. Българският народ има в изобилие и излишек „здрavo тяло“, а липсва му „здрав дух“ – т.е. ум. А доколко здравият дух е плод на здраво тяло, може да се види от една манифестация на спортните организации. Напр. на Великден маршируват из София спортисти от цяла България: едри, загрубели момчета, със сиви лица, ниски чела и плоски очи – за които не се вижда да пламти никакъв „здрав дух“... И не може да бъде иначе, когато този дух не се занимава с нищо друго освен с мачове, голове и тимове... Олимпиадата в Париж: България, Ирландия – 0:1 „в полза на Ирландия“. Тази радиограма (важно събитие!) се разгласява чрез ръкописни плакати из целия град. Спортисти спят цяла нощ при радиостанцията да чакат радиограмата от Париж. И за нищо друго не мислят,

за нищо друго не се интересуват. Девизът гласи: Здрав дух в здраво тяло! Интересът е: ритането на топката. Чрез развиването на краката се развива и умът в главата. По този начин прогресът на българската култура е обезпечен. Сигурно!

Затова М-вото на просветата полага особени грижи за спортните, туристически и юнашки гружества. То ги насърчава, то ги препоръчва на учащата се младеж. Когато ний бяхме учаща се младеж, вълнувахме се от по груги стремежи. Напр. спомням си, че в сряда и събота следобед се блъскахме и дори биехме пред вратата на училищната библиотека. Обаче днес учащата се младеж не само в сряда и събота, но през всички дни на седмицата дискутира най-разпалено дали „Левски“ с право е спечелил един гол срещу „Славия“, дали спечеленият от ирландците гол на олимпиадата в Париж е бил правилен, или не. И понеже по този начин се осигурява културният напредък на нацията, правителството полага големи грижи за закрепването на младия наш спорт. За пътуване на спортните шампиони до Парижката олимпиада то отпуснало 4 милиона кървави народни пари. Но не стига това, та една събота пътниците по софийските трамваи бяха изнудвани с един лев свръх цената на билета – за олимпиадата; който не плати, е бил свален с полиция от трамвая. За олимпиадата – т.е. за слава и чест на отечеството. Пък и нещо повече: състезанието на българските спортисти в Париж имало и политическо значение...

Политическото значение на спортните, юнашките и туристическите гружества е съвсем ясно. Впрочем всичко е политика. Знае се това. Туризмът подхранва любов към България, спортът и гимнастиката създават здрави тела и груби духове. Това е политиката. Политиката на правителството. Нужната за правителството политика. Нужни са кадри, зака-

лени в дисциплина, фанатизирана в нападателност, изобщо — здрави тела, които по-малко да мислят, а най-добре е съвсем да не мислят. Мисленето е опасно. Властта никога не е имала интерес от хора, които мислят. И това е културната политика на властта: да се създадат хора, които по-малко мислят. Спортът е отлично средство за такава културна политика.

Само фашизмът има доблест да признае, че такава културна политика е връщане „от модерната цивилизация към средните векове“, е реакция — „в добрия смисъл на думата“... Но у нас такава културна политика няма доблест (понеже доблестта е голяма рядкост в България) да признае, че е фашизъм. Защото — що е фашизъм, ако не формиране на нелегална правителствена милиция? — Фашистите в Италия, преди да узурпират властта, бяха политическо гимнастическо дружество. Също спортистите и юнаците у нас. Те не са гимнастически организации за култивиране на физическото здраве, а една 200-хилядна фашистка милиция. Под плъщенето на трикольора юнашките дружества у нас са също такива политически организации, както „турнферайните“ в Германия и „сokolите“ в Чехословакия. Така наречената любов към отечеството, разпалена до националистически фанатизъм, е тяхната закваска. Иначе не би се дигало такъв шум с юнашкия събор. Няколко хиляди юнаци и юнакини шестват из софийските улици — с музика, със знамена, барабанчета. Някои от тях са въоръжени с чудовищни символи (от дърво) — най-варварски оръжия, като напр. боздугани, маждраци и пр. А някои, ясно и недвусмислено, носят на рамо *брагви* — емблемата на фашистите.

Тайният класов инстинкт на правителството подсказва твърде вярно защо трябва да се насърчават разните прояви на спорта.

ЕДИН ДЕБЮТ

Онази вечер върху сцената на Народната опера дебютира в „Самсон и Далила“ младият тенор С. Казанджиев. Едновременно с дебютанта (в ролята на Самсон) управлението на операта бе намерило за добре да пусне и една нова Далила (Ц. Кънчева). Една невежествена грешка на управлението: никога не се допушат двама дебютанти едновременно. Но въпреки това представлението мина съвсем плавно. Само в мизансценно отношение се чувстваше известна неловкост у двамата дебютанти, особено във II действие. Но общото впечатление бе повече от задоволително. Особено внимание заслужава появянето на Казанджиев. Нашата опера е била винаги бедна откъм тенори, така че всичката тежест е останала върху един само – Ст. Македонски. Сега се явява един нов тенор, който обещава да заеме в нашата опера мястото на премиер. Онзигеншият дебют на Казанджиев е достатъчна гаранция за това. Със своя силен лирико-драматичен глас, добре шк о л у в а н, с дикция, каквато не се чува никога на нашата оперна сцена, с отмерена пластическа игра, Казанджиев изнесе с успех трудната партия на Самсон. Известна несмелост и стеснение, които са понятни при всеки дебют, ще бъдат преодолени в бъдеще и в лицето на Казанджиев ще имаме един наистина забележителен тенор. В други по-лирически партии Казанджиев би бил още по-добър. Но надеждата, която вдъхва той със своя дебют, е голяма.